

TİMAR SİSTEMİNİN KALDIRILMASI SÜRECİ VE BAZI DEĞERLENDİRMELER*

Dr. H. Veli AYDIN**

GİRİŞ

Bu çalışmanın amacı, Osmanlı İmparatorluğunun temel dayanaklarından biri olarak, İmparatorluğun askerî, idari ve mali organizasyonunun bir bileşkesini özünde barındıran Timar Sisteminin kaldırılması sürecini aydınlatmak ve bu konuda ileri sürülen değişik görüşlerin bir değerlendirmesini yapmaktır. Bu güne kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik tarihi ve Timar Sistemiyle ilgili çok sayıda araştırma yapılmasına rağmen, bu çalışmalar, sistemin kökeni, özellikleri, işlevi ve uygulanması konusunda yoğunlaşmış, zamanla ortadan nasıl kaldırıldığı ve sonuçları kapsamlı bir şekilde ele alınmamıştır¹. Böylece timarın kaldırılması konusu, aydınlatılmamış bir sorun olarak kalmaya devam etmiştir. Çalışmamız, bu konudaki boşluğun giderilmesini amaçlamaktadır.

Yazımız temel olarak üç bölümden oluşacaktır. Birinci bölümde; 19. yy'a kadar Timar Sisteminin geçirdiği değişiklikler ve sistemin bozulması, İkinci bölümde, timarın kaldırılması yönündeki girişimleri ve alınan önlemler ele alınacaktır. Son bölümde ise timarın kaldırılması konusundaki tartışmalar ve farklı yaklaşımlar incelenecektir.

---

* Bu makalenin hazırlanmasında gerek fikirleri ve gerek sağladığı belgelerle yardımlarını esirgemeyen hocam Prof. Dr. Musa Çadırcı'ya teşekkür ederim.

** Akdeniz Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

1. Bu incelemeler çoğunlukla klasik Timar Sistemi ve 17-18. nci yüzyıllarda geçirdiği değişim üzerinde odaklanmaktadır. Bu konudaki tek monografik çalışma tarafımızdan yapılmıştır. Bkz. Veli Aydın, **Osmanlı İmparatorluğunda Timar Sisteminin Kaldırılması**, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992 (Yayınlanmamış master Tezi).

1. Klasik Tımar Sistemi ve Bu Sistemin Bozulması

Tarihsel kökeni konusunda kesin yargıya varılması bir hayli zor olan Osmanlı Tımar Sistemi'nin, Yakındoğu Türk-İslam devletleriyle Bizans toprak sisteminin bir bileşkesi olduğu kabul edilmektedir². Sistem, İmparatorluğun sadece askeri-idari dayanağı değil, aynı zamanda toprak sistemi, köylünün statüsü ve vergilendirme konusunda da Klasik Dönem tarım ekonomisi için belirleyici bir öğe olmuştur³. Dolayısıyla Miri Arazi Sistemini önemli ölçüde etkilemiş ve sisteme paralel bir gelişme çizgisi göstermiştir. Miri Arazi Sisteminde zaten toprağın çıplak mülkiyetinin devlete ait olması, tımar sisteminin yaygınlaşmasını beraberinde getirmiş olup, bu yönüyle her iki sistem simbiotik bir ilişki içerisinde devam etmiştir. Esas olarak, "geçimlerini veya hizmetlerine ait masrafları karşılamak üzere bir kısım asker veya memurlara belirli bölgelerin kendi ad ve hesaplarına tahsis edilmiş olan vergi kaynakları ve bu arada özellikle defter yazılarında yıllık geliri 20.000 akçeye kadar olan askeri dirlikler"⁴ şeklinde tanımlanan Tımar Sistemi, prekapitalist bir ekonomik düzeyde büyük ve kuvvetli bir devleti ayakta tutabilmenin özgün ve başarılı bir yolu olarak kendini dayatan bir sistemdir. Çünkü prekapitalist üretim ilişkilerinin hakim olduğu toplumlarda, para kullanımı yaygın olmadığı için toprak kirası veya vergi biçimindeki artık değerın nakdi olarak tahsil edilmesi mümkün değildi. Üstelik o günün koşulları içerisinde aynı olarak toplanan ürünlerin pazara taşınarak paraya çevrilip, merkezi devletin asker ve memurlarına maaş olarak dağıtılması hiçte olası gözüküyordu⁵. Zaten

2. Selçuklular ve Memluklularda, Osmanlı Tımar Sisteminin belirgin bazı nitelikleri görülmektedir. Hatta İkta sahipleri tarafından savaş meydanına getirilen yardımcı asker sayısı, Osmanlı sistemi ve erken Bizans İmparatorluğundaki sayı ile aynıdır. Bkz Halil İnalçık, "Tımar", **Encyclopedia of Islam**, 2nd Edition, Vol IX, Brill, Leiden, 1999. s. 502 (E12nd), İlkay Sunar, "State and Economy in The Ottoman Empire", **The Ottoman Empire and the World Economy**, Cambridge University Press, 1987, s. 607. Ö. Lütfi Barkan, "Tımar", İslam Ansiklopedisi, C. XII/I, MEB, İstanbul, 1993 (İA), Jean Dery, "Tımar", **Encyclopedia of Islam**, 1st Edition, Brill, Leiden, 1934 (E11st).

3. İnalçık, **a.g.m.**, aynı yer.

4. Barkan, **a.g.m.**, s. 286.

5. Perslerde, Bizans'ta ve Türk-Mođol ve İslam devletleriyle Batı Avrupa'da benzer örnekler görülmektedir. İnalçık, **a.g.m.**, aynı yer, Mehmet Genç, "Osmanlı maliyesin-

Klasik Dönemde Osmanlı İmparatorluğundaki ne üretici güçler ve üretim ilişkileri, ne ulaşım ve iletişim olanakları ve ne de mali ve bürokratik örgütlenme, aynı olarak toplanan bu muazzam ölçüdeki vergiyi kısa sürede nakde dönüştürecek derecede gelişmemiştir. Barkan, "Doğu ve Batıda çeşitli dönemlerde türlü şekillerde varolmuş ve uygulanmış olan benzer usuller: Osmanlı İmparatorluğu'nda Timarlı Sipahi denilen bir eyalet süvari ordusunun teşkilatlandırılmasında asırlarca başarıyla kullanılmıştır" diyerek bu duruma ilişkin benzer bir tespitte bulunmaktadır⁶.

Bu sistemle, Osmanlı Devleti varlığının sürekliliği açısından önemli olan üç temel işlevin yürütülmesini sağlıyor ve üstelik merkezi hazineden önemli bir harcamaya girmeden, ülke çapında gücünü artırıyordu. Bu fonksiyonlardan ilki, Timar sisteminin askeri yönüdür. Devlet, aynı olması nedeniyle toplaması mümkün olmayan vergileri sipahilere tahsis ederek onların geçimini sağlıyor ve böylece önemli bir harcamaya girmeden sayıları yüz binleri bulan muazzam bir orduya sahip oluyordu⁷. İkincisi, yine askeri işlevden kaynaklanan ve ona paralel gelişen idari fonksiyonudur. Bu işleyle devlet, görevlendirdiği ve doğrudan merkeze bağlı olan bu tür askerlerle otoritesini ülkenin en küçük idari birimlerine kadar yaymaktadır. Böylece merkezi devlet hem kendisine karşı tehdit oluşturabilecek yerel güçlerin gelişmesini önüyor, hem de vergi kaynağını oluşturan reyanın güvenliğini sağlıyordu⁸, yani, "askeri ihtiyaçlarla, reyanın sosyal güvenliği bu sistemin güzel bir bileşkesini oluşturuyordu"⁹. Sonuncusu ise sistemin mali işlevidir. Böylece

de Malikane Sistemi", **Türk İktisat Tarihi Semineri**, H.Ü. yayn., 1973, s. 1. ve Şevket Pamuk, **100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi**, Gerçek yayn., İstanbul, 1988, s. 44.

6. Barkan, **a.g.m.**, s. 806. İnalçık, "Land Problem in Turkish History", **The Muslim World**, Vol. XLV, no: 3, 1955, s. 221.

7. Batılı bazı tarihçiler Osmanlı İmparatorluğunun bu denli hızlı büyümesini ve gücünü büyük ölçüde Timar Sistemine bağlamıştır. Bkz. Çoşkun Üçok, "Osmanlı Devlet Teşkilatında Timar", **A.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.I., Sa: 4, 1944.

8. İnalçık, **a.g.m.**, s. 222.

9. İlkay Sunar, Timar Sistemini Batı feodalitesindeki Manorial sistemle karşılaştırarak, timarın idari fonksiyonunu şöyle özetliyor: manorial sistemin aksine, bir üretim birimi ya da sistemi değil fakat daha çok, köylüm ailenin devletin geniş dünyasına bağlanma-

devlet, eyaletlerden toplanacak aynı vergiler için çok sayıda memur görevlendirmekten kurtulurken, vergi kaynağını da uzun vadede korumuş oluyordu. Zaten o günün koşulları içerisinde devletin, söz konusu görevlileri yetiştirmesi, finanse etmesi mümkün olmadığı gibi, mali örgütü de bu bağlamda organize olacak durumda değildi. Böylece, Devlet, Miri Arazide Timar Sistemini uygulayarak hem toprakların büyük bir kısmını doğrudan kontrolü altında tutuyor, hem de merkezi hazineden yüklü miktarda harcama yapmadan dönemin en güçlü ordularından birisine sahip oluyordu.

II. Murat Döneminde, Timar sisteminin temel ilkeleri ve özellikleri iyice gelişmiş ve ülkede yerleşik bir düzen halini almıştır. Artık tipik bir Osmanlı Eyaleti, timarın uygulandığı bir idari yapı haline gelmişti. Sadece Mısır, Bağdat, Lahsa, Yemen, Habeş, Basra, Cezayir ve Tunus gibi timar tevcihatının yapılmadığı "Salyaneli" eyaletler bu uygulamanın dışında tutulmuştur¹⁰. Kaynaklara göre ilk timar tevcihatının yapıldığı Orhan Bey döneminden başlayarak, giderek gelişen ve ülke genelinde yaygınlaşarak hakim arazi rejimi haline gelen Timar Sistemi, özünde barındırdığı ve sistemin sacayağını oluşturan askeri, siyasi ve mali işlevlerini bir bütün halinde 16. yy'ın ikinci yarısına kadar devam ettirdi. Öyle ki, 1527-28 bütçe gelirlerine göre 537.929.006 akçelik vergi gelirin % 49.8'i, buna Mısır geliri de dahil edilirse, ülke vergi gelirin % 37'si irili ufaklı timar sahiplerinin tasarrufunda bulunuyordu. Eyaletlerde yer alan bu timarlardan 9.653'ü kale mustahfızı, geriye kalan ve büyük bir kısmını oluşturan 27,868'i tamamen eşkinici timarıydı¹¹. Savaş alanlarında hafif süvari özelliğiyle etkili bir ordu olarak gerek iç gerek dış güvenliği başarılı bir şekilde sağlayan Timarlı Sipahi ordusu yukarıda da belirtildiği üzere, sistemin bazı yönlerinin aksamasına rağmen 16. yy boyunca da bir süre gelişme halinde bulundu. Bu gelişmenin başlıca nedenleri; bu dönemde yaşanan başarılı fetihler ile ekonomik refah ve nüfus artışıdır. Nitekim, 1654 tarihli Sofyalı Ali

sına yarayan siyasi ve yönetsel bir kurumdu. Bkz. **The Ottoman Empire and The World Economy**, Cambridge, 1987, s. 607.

10. İnalcık, "Timar", aynı yer.

11. Barkan, **a.g.m.**, s. 807-808.

Çavuş risalesi ile döneme ilişkin Ayni Ali Risalesinde yer alan bilgiler bu dönemde timarın yaygınlaşmasını doğrular niteliktedir. Sofyalı Ali Çavuş, Timarlı Sipahi sayısını cebelülerle beraber 200 bin civarında olduğunu belirtirken Ayni Ali aynı sayıyı 100 bin civarında vermektedir¹². Yeniçeriler yanında böylesine güçlü bir eyalet ordu gücüne sahip olan Osmanlı Devleti, bu dönemde aleyhine gelişebilecek merkez-kaç güçlerin gelişimini başarılı bir şekilde engellerken, merkezi gücünü, ekonomik, siyasal ve sosyal sistemi yeniden organize ederek geliştirme olanağı bulmuştur¹³. Ancak Osmanlı İmparatorluğu Klasik Dönemi, 16. yy'ın ikinci yarısından itibaren iç ve dış dinamiklerin etkisiyle yeni bir değişim ve dönüşüm sürecine girerken bu yapının temel taşlarından birisini oluşturan Timar Sisteminde yaşanan değişimden de önemli ölçüde etkilenerek, bir dönüşüm içerisine girmişti.

Timar sisteminde bu dönem de yaşanan değişiklikleri, dönemi belirleyen iç ve dış dinamiklerin etkisinden bağımsız olarak açıklamak mümkün değildir. Öyleyse böylesine mükemmel işleyen bir sistemin artık temel işlevlerinden bazılarını kaybetmesine neden olan gelişmeler neydi? Bunu dönemin konjonktüründe iç ve dış dinamiklerin yarattığı değişim ve gelişmelerde aramak gerekir. Dış etkenler içerisinde de önemli bir yer tutan gelişme, bütün Avrupa'da yaşanan ve çevre ülkeleri de derinden etkileyen fiyat devrimi ve hızlı nüfus artışıdır. Amerika'dan Avrupa'ya akan ve bütün kıtayla beraber çevresinde yer alan Akdeniz dünyasını da etkileyen gümüş akını ve nüfus artışının eş zamanlı olarak yaşanmasının neden olduğu değişimler, iç etkenlerle beraber Klasik Osmanlı Sisteminin sonunu hazırlayarak, onu yeni bir yapılanmaya yöneltmiştir¹⁴.

12. Barkan, Sofyalı Ali Çavuş'un verdiği rakamın abartılı olduğunu tespit etmekte ve Ayni Ali'nin verdiği bilginin gerçek değerlere daha yakın olduğunu savunmaktadır. Bkz. **a.g.m.**, s. 810 ve 814. Ayrıca bkz. İnalcık, **a.g.m.**, s. 504.

13. Kemal H. Karpat, "The Stages of Ottoman History", **The Ottoman State and Its Place in The World History**, (Ed. K. Karpat), Leiden, 1974. s. 87. bu gelişmeye karşılık başka bir yazar, timarın Balkanlarda üretim ve tarım üzerinde olumsuz bir etkisinin olduğunu; sistemin durağan yapısı nedeniyle balkanlarda Pazar için tarımsal üretimi gelişimini baltaladığını iddia etmektedir. Bkz. Kaldy-Nagy, "Timar Sisteminin Macaristan'da tarımsal Üretime Etkisi" (Çev. Ş. Karadeniz), **Bellekten**, C. XXXVIII, 1974, s.508.

14. Pamuk, **a.g.e.**, s. 99-101

Avrupa'da yaşanan bu tür gelişmeler, yetersiz tarımsal üretimi dolayısıyla çevre ülkelerden tarımsal ürün ithalatı arayışını gündeme getirdi. Bunun arayış, zaten yasaklanmış olan tarım ihracatının artışı beraberinde getirdi. Bu durum, hızlı bir enflasyon sürecine girmiş bulunan Osmanlı Devletinde tarımsal ürünlerin fiyatlarının artmasına neden olarak, devletin geleneksel yeniden dağıtım işlemini tehdit etmeye başladı¹⁵.

Bu gelişmeler sonucunda ülkede büyük bir enflasyon yaşanmaya başladı ve klasik Osmanlı sitemi hızlı bir çözülme sürecine girerek, değişime uğradı. Değişim Batı'da olduğu gibi, Osmanlı düzeninin de sistemin ayırt edici özelliği olan toprak rejimi ve köylünün ekonomik durumunda kendini gösterdi¹⁶. Yaşanan değişim Batı'da feodalitenin tasfiyesi şeklinde gerçekleşirken, Osmanlıda Timar Sisteminin bozulması yönünde kendini göstermiştir. Böylece, daha önce Bey-Köylü ve Bey-Padişah çatışmasının yaşanmadığı değişmez bir adalet düzeni olan Timar Sistemi, artık piyasa mekanizmasına devlet tarafından bağlı bir hale getirildiğinden, piyasanın etkilerine daha etkili ve çabuk bir biçimde maruz kalmıştır¹⁷. Bu ekonomik gelişmeler yanında, artık Avrupa'da geleneksel savaş tekniği ve teknolojilerinin değişerek, savaş alanlarında, gelişmiş ateşli silahlarla donatılmış, eğitilmiş ve düzenli piyade ordularının kullanılmaya başlaması, hafif silahlarla donatılmış hareketli süvari ordusunu gereksiz hale getiriyordu. Bu, zaten ekonomik nedenlerle durumu iyice kötüleşmiş olan ve Osmanlı ordusunun vurucu gücünü oluşturan Timarlı Sipahilerin askeri teşkilatlanmadaki varlığını iyice önemsiz hale getiriyordu. Osmanlı Devlet artık sipahilerin yeri-

15. Bu gelişmeler aynı zamanda kısaca fiskalist, gelenekçi ve provizyonist politikalara dayanan klasik Osmanlı mali politikasını da tehdit ettiği için, ortaya çıkan gelişmelerin bu klasik iktisadi politika çerçevesinde yeniden düzenlemsi gerekiyordu. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Pamuk, **a.g.e.**, s. 90, Reşat Kasaba, "Osmanlı Devleti ve Dünya Ekonomisi", **Yapıt**, Sa.10, 1985, s. 41 ve Mehmet Genç, "Osmanlı İmparatorluğunda devlet ve Ekonomi", **V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi: Tebliğler**, TTK, Ankara, 1990, s. 18 vd.

16. Sunar, **a.g.m.**, s. 70.

17. Timar, iltizam mukataaları haline getirilerek hazine para sisteminin bütün sorunları içine çekilmiştir. Bkz. Berkes, **100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi**, Gerçek Yayıncılık, İstanbul, 1969, CII, s. 214 ve 225.

ne, Batı'daki düşmanlarına etkili bir biçimde karşı koyabilmek için aynı şekilde donatılmış düzenli yeni piyade gücünü koymak zorundaydı. Ayrıca, sipahiler yukarıda sıraladığımız nedenlerden dolayı savaş meydanlarından kaçıyor veya mazeretsiz olarak savaşa katılmıyorlardı¹⁸. Osmanlı Devleti bu dönemde hemen hemen hiç kazanç elde edemediği, genellikle sahip olduğu toprakları korumak için giriştiği uzun süreli ve masraflı seferleri finanse edebilmek, önemini kaybeden ve verimsiz hale gelen sipahi ordusu yerine rakipleri kadar güçlü, ateşli silahlarla donatılmış daimi bir merkez ordusu oluşturmak için sürekli olarak nakit paraya ihtiyaç duyuyordu.

Hazinenin nakit para ihtiyacı ve buna paralel olarak uygulanan fiskalist politikalar, klasik Timar Sisteminde yeni uygulamaları gündeme getirmeye başladı. Artık malul timar alanları tekrar tevcih edilmek yerine, Havassı Hümayuna katılmak üzere zapt edilmeye başlandı. Zaptedilen bir kısım mahlul timarlar Kapıkullarına tevcih ediliyordu. Bu uygulama, Kanuni döneminde adeta devletin resmi politikası haline gelmiş ve sistemin askeri işlevi çökmeye başlamıştı. Sistem değişikliğe uğrarken, sipahilerin sayıları da giderek azalıyordu. Timar tevcihatları sipahizadeler yerine, sistemin ruhuna uymayan kimselere verilirken, sipahilerden boşalan yeri ücretli askerler doldurmaya başladı¹⁹. Ancak, Timar Sistemindeki değişimin

18. Bu gelişmeler için bkz. Barkan, *a.g.m.*, s. 577, 857, Sunar, *a.g.m.*, s. 70, örneğin Haçova savaşına katılması gereken sipahilerin çoğu mazeretsiz olarak gelmemiş, gelenlerde cepheden kaçmıştı. Devlet bunları cezalandırmak için Anadolu'da 30 bin sipahinin timarını ellerinden almıştı. Bkz. Karpat, *a.g.m.*, s. 89-90. Yine mazeretsiz katılmayanların cezalandırılması konusunda bkz. M. Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta, 1997, s. 68 dipnot 76.

19. Mustafa Cezar, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Yay., İstanbul, 1965, s. 152, 166, Halil Cin, *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, Boğaziçi yayn., İstanbul, 1986, s. 63, Berkes, *a.g.e.*, s. 237. Ayrıca, İran ve Avusturya'ya karşı yürütülen uzun süreli savaşlarda, binlerce Anadolu kökenli garip-yiğit, gönüllü ve reayanın ayrıcalıklı sipahi sınıfına geçmesine göz yumuldu. Bununla beraber, merkeze karşı çeşitli isyanlara katılanların sipahi sınıfına geçmesine de izin verilmiştir. Aynı zamanda, 16. yy'ın sonlarında Habsburg ordusunun güçlü ateşli silahları karşısında başarısız duruma düşen sipahilerin yerini benzer silahlarla teçhiz edilmiş Yeniçeri, Sekban ve Sarıca gibi ücretli askerler almıştır. Bkz. İnalçık, *a.g.m.*, s. 506. Timarların reaya kökenli kimselere dağıtılmasına ilişkin bir örnekte Aydın sancağında yaşanmıştır. Bu sancakta geleneksel veraset yoluyla babadan oğula geçen timar oranı %63.8 iken 1610-11 yılı verilerine göre %9.5'e kadar geriliyor. Bkz. Douglas A. Howard, *The Ottoman Timar System and Its Transformation: 1563-1656*, Indian University, 1987, s. IX.

bir bozulma değil, yeni şartların bir zorlaması olduğu açıktır. Ateşli silahların yaygınlaşması, piyadenin önem kazanması, buna paralel olarak ücretli asker sayısının artırılması, dirlik olarak tahsis edilen gelirleri nakdi gelire dönüştürme çabaları sonucunda sistem zayıflamaya başladı. Gerek askeri gerek mali yönden klasik özellikleri değişmeye başlayan Timar Sistemi, taşralarda askeri ve siyasi bir sınıf olarak, sipahilerin çökmesine ve timar alanlarının mukataa haline getirilerek, yerini iltizam ve malikane gibi işletme biçimlerine bırakmasına neden oldu²⁰. Osmanlı Devleti, kendi bilgi birikimi ve deneyimleri sonucunda, yeni sorunlara yeni çözümler geliştirebilen, pragmatik ve esnek bir yönetim tarzına sahip olduğundan, ihtiyaçlar ortaya çıktıkça bu yaklaşımları çoğu zaman pratiğe çıkabilmiştir²¹. Böylece, bir taraftan timar alanları merkezi hazine gelirlerini oluşturan mukataalara dahil edilerek, ortaya çıkan sorunlara bu anlayış çerçevesinde yeni çözüm yolları aranırken, bir taraftan da eski sistem bir şekilde ihya edilmeye çalışılarak, çözüm üretilmek istenmiştir.

Osmanlı Mali Sistemi, ayaklarını hazine, timar ve padişah hazinesinin oluşturduğu bir sac ayağı üzerine oturmuştu. Bu öğelerden hiç biri diğeri lehine güçlendirilmeden, klasik Osmanlı iktisadi mantığının temel öğelerinden birini oluşturan fiskalist politikaların devamı sağlanıyordu. Bu fiskalist politikayla savaş ve ekonomi arasındaki ilişki şöyle belirleniyordu. Girilen savaşlar hep kazanılacak ve savaş masraflarının finansmanı gibi bir sorun asla yaşanmayacaktı. Bu varsayım Timar Sisteminin uygulanmasını sağladı. Ayrıca bu varsayım üretici güçleri yıllarca cephede tutacak uzun ve sonuçsuz savaşın varlığını da dışlıyordu. Diğer varsayım ise, gelir gider kapasitesi düşük, durağan bir yapıda olan Hazine-i Amire'nin kendi

20. 17. yy'ın ilk yarısında savaşa katılan sipahi sayısı bunu ortaya koymaktadır, nitekim 1616'da sefere katılan sipahi sayısı 14.867 iken, bu sayı 1621'de 15.058 e çıkarken 1555'de yarısından daha az bir sayı olan 6.052'ye düşmüştür. İnalçık, **a.g.m.**, s. 506 ve **The Ottoman Empire: The Classical Age 1300-1600**, (Trans. N. Itzkowitz and C. Imber) Praeger Publishers, New York, 1973, s. 115-116.

21. Moshe Maoz, "17. yy'da Osmanlı Devleti: Buhran, Yeni Şartlar ve Islahat Çabaları Hakkında Genel Bir Değerlendirme", **Türkiye Günlüğü**, Sa. 58, Kasım-aralık 1999, s. 52.

olağan gelirleriyle olağanüstü giderleri karşılayacak bir yapıya sahip olmadığı yolundaki görüştür. Bu fiskalist politika çerçevesinde sistem 17. yy'ın ikinci yarısına kadar sistem içi çözümlerle devam ettirildi²². Yenilgilerle sonuçlanan ve uzun süren savaş masraflarının maliye üzerine getirdiği yükü azaltmak için merkezi hazine, klasik mali sistem içerisinde kendi lehine düzenlemelere baş vuruyordu. Ancak bu üç temel öge arasında yapılan palyatif çözümler çare olmaktan uzaktı. Özellikle padişah hazinesinden yapılan kaynak aktarımlarının hızla artan bütçe açıklarını karşılamakta yetersiz kalması, saç ayağının diğer ögesini oluşturan, timar alanlarının merkez lehine yeniden düzenlenmesine, yani merkezi hazine gelirleri içerisine dahil edilmesine neden oldu. Böylece, 17.yy'da başlayan mukataalaşma süreci hızla timar alanlarının tasfiyesine neden oluyordu. Timar alanlarının mukataalaşması, timar-zeamet-has olarak sınıflandırılan dirliklerden elde edilip, yerine tahsis olunan fiskal gelirlerin merkezi hazine gelirlerine katılmasını sağladı. Başlangıçta mukataalaşma küçük dirlikleri içerdiğinden, uzun süre Osmanlı askeri sisteminin belkemiğini oluşturan hasları etkilemeden devam etmiştir. Ancak mukataalaşma süreci, mali bunalımlar derinleştikçe Beylerbeyi, Paşa ve Vezir gibi üst düzey askeri görevlilere verilen hasları da bünyesine katmaya başladı²³.

Timar ve zeametın mukataaya dönüşmesi pratikte iki aşamada gerçekleşiyordu. Önce kanunlar ya da doğal yoldan mahlul addedilen timar veya zeamet miri tarafından zapt edilirdi. Geçici olarak zapt edilenler eğer başkasına tevcih edilmezse Havas-ı Hümayuna dahil edilerek, hazine gelirlerine katılırdı. Önceki dönemlerde münferit olarak gerçekleşen bu uygulama, 18. yy'da normal boyutları aşarak genel bir eğilim haline gelmiştir. Bu dönemde Timar yoklamaları sıklaştırılarak, mevcut olamayanların dirlikleri ellerinden alınıyordu. Bunun yanında bazı dirlik sahipleri gelirlerinin yetersiz olduğu ve yükümlülüklerine yerine getiremeyecekleri gerekçesiyle tasarruflarında bulunan timar ve zeametlerini kendi istekleriyle ha-

---

22. Yavuz Cezar, **Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi**, Alan Yay., İstanbul, 1980, s. 27-29,74.

23. Cezar, a.g.e., s. 34-35,72.

zineye ferağ ediyorlardı. Bununla beraber, ellerindeki timar ve zeametini miri hazineye tahvil edilerek kendilerine malikane olarak verilmesini isteyenlerde yok değildi. Genellikle bu türden timarlar eski sahiplerinin önerdiklerdi fiyattan kendilerine malikane olarak satılıyordu. Bu uygulamalar sonucunda Timar Sistemi giderek tasfiye olunuyordu, ancak bu gücü ikame edecek başka bir düzenleme de yoktu. Üstelik girişilen yeni savaşlar nedeniyle daha kuvvetli orduya olan gereksinim, giderek artıyordu. Öte yandan Timar Sisteminin plansız bir şekilde tasfiyesinin hazineye sağladığı katkının tatminkâr bir düzeyde olduğunu söyleyemeyiz. 18. yy'daki genel eğitim ve uygulamalar Timar Sisteminin yavaş yavaş tasfiye edilmekte olduğunu göstermekteyse de, devletin henüz bu konuda belirlenmiş bir programı yoktu²⁴.

Timar, zeamet ve has gibi mahallinde tahsis oluna gelen fiskal gelirlerin merkezi hazine gelirleri arasına katılma süreci, öncelikle küçük dirliklerden başlamış, haslar en son devreye girmiştir. Haslar devreye girmede bu süreç, klasik sistemin dengesini alabora etmeden uzunca bir süre devam edebilmiştir. 18. yy boyunca bu süreç hasların katılması olayın boyutlarını büyütüp, bozulan dengeler nedeniyle Osmanlı askeri-idari sisteminin değişimini hızlandırmıştır²⁵. Devletin sistemin nasıl tasfiye edileceği konusunda belirlenmiş bir politikasının olmaması, uygulan politikalarda da bir karmaşıklığa neden olmuştur. Bir yandan timar istemini tasfiyeye yönelik uygulamalara gidilirken, diğer yandan arada bir sistemi diriltip, yaşata-

24. 16. Yüzyılın başlarından 17. Yüzyılın başlarına dek geçen yaklaşık 80 yıllık sürede has ve timar sahalarına ait mahallerine tahsis edilmiş gelirlerin nispi önemi büyük ölçüde bir azalma göstermiş, toplam has ve timar hasılatı içinde beylerbeyi ve sancakbeylerine ait hasların nispi önemi ise artmıştır. 17. yy'da timar sahalarının içine katılması ve malikane sistemine teşmil edilmeleri yaşanmıştır. Cezar, *a.g.e.*, s. 36-40, 174-175, Cin, *a.g.e.*, s. 63.

25. Cezar, *a.g.e.*, s. 35. Zamanla eyalet sipahisinin savaşlarda gereksiz hale gelmesiyle 17. yy'dan itibaren küçük dirliklerde başlayan bu süreç, timar sahiplerinin elindeki timarın büyük çoğunluğu, aktif askeri görevler karşılığında "bedel" olarak merkezi hazineye dahil olmaya başlamıştı. Diğer yandan Basra gibi uzak bölgelerde, büyük timar ve zeamet alanlarında farklı gelişmeler oluyordu. Bunlar yerel ailelerin irsi mülkü haline getiriliyordu. Bu uygulama sonraki yüzyıllarda yerel ayanların ortaya çıkmasına neden olmuştur. İnalcık and D. Quataert (Edt.), *An Economic And Social History of The Ottoman Empire: 1300-1914*, Cambridge University Press, New York, 1994, s. 73-74.

cak bazı önlemlere baş vurmaktan da geri kalınmıyordu. Bu düalist yaklaşım kesin bir politika belirleninceye kadar devam edecektir²⁶. Nitekim 19. yy'da timara ilişkin bütün politikalarda bu yaklaşımın izleri görülür.

2. Timar Sistemini Kaldırılması ve Sonrasında Yapılan Düzenlemeler

17. yy'ın başlarından itibaren yukarıda bahsettiğimiz nedenler dolayısıyla klasik yapısı ve işlevi değişmeye başlayan Timar Sistemi, özellikle yaşanana hızlı bir mukatalaşma süreci sonucunda askeri ve idari işlevlerini kaybetmişti. Ancak bu mukataalaşma sürecinin ülkenin çok büyük bir bölümünde uygulanan timar isteminin tasfiyesini sağladığını söylemekte imkansızdır. Bu konudaki ayrıntılar yukarıda bahsedildiğinden bu bölümde özellikle 19. yy'ın başlarından itibaren ülkede yaşanana reform politikalarına paralel olarak, timar sistemi konusunda izlenen politikalar ve yapılan işlemler ele alınarak, sistemin kaldırılma sürecinde geçirdiği değişiklikler incelenecektir.

19 yy'ın başlarında Timar Sistemi artık İmparatorluğu ayakta tutan temel kurumlardan biri olma özelliğini çoktan kaybetmiş bulunuyordu. Ancak buradan Timar Sisteminin ve sipahilerin ortadan kalktığı sonucunu da çıkarmamak gerekir. Zira, özellikle Anadolu'da geniş topraklar hala timar alanı olarak korunuyor, hatta ordu da hem timarı hem de maaş geliri bulunan pek çok kimse mevcuttu. İçlerinde, düzenli ordu mensubu ve Yeniçerilerden timar sahibi olanlar bulunuyordu²⁷.

Önceki dönemlerde olduğu gibi, bu yüzyılda da Devletin timarin tasfiyesi konusunda biçimlenmiş net bir politikası olmamakla beraber, özellikle III. Selim döneminden itibaren belirli bir eğilimin şekillendiği görülmektedir. Genellikle, timarla ilgili olarak iz-

26. I. Abdülhamit zamanında Alaybeylerinin atanmaları konusunda yeni hükümler getirilerek, Timarlı Sipahiliğin ıslahı amaçlanırken, III. Selim zamanında, dönemin devlet adamlarının hazırladıkları raporlarda, sistemin işe yaramadığı, artık tasfiye edilmesinin gerektiği, mahlul dirliklerin yeniden tevcih edilmeyerek, bunlardan elde edilecek gelirin askeri harcamalarda kullanılması öneriliyordu. Bkz. Cezar, **a.g.e.**, s. 175-176.

27. **Bernard Lewis, Modern Türkiye'nin Doğuşu**, TTK, Ankara, 1988. s. 92.

lenen politika, diğer siyasal ve sosyal politikalarla benzer özellikler taşımaktadır. Osmanlı devlet adamları bu dönemde gerçekleştirdikleri reform ve sorunlara çözüm arayışlarında, çoğunlukla verimsiz çarelere başvurmuşlardır. Bunların çoğu kısa vadeli ve yüzeysel olmuştur²⁸. Bunu Timar Sisteminin gerek yeniden ihyası ve gerek tasfiyesi için yapılan uygulamalar ve bunların birbirini takip etmelerinde görmek mümkündür. Nitekim 18. yüzyılda timar alanlarının hızla mukataaya dönüştürülmeleri sürdürülürken, bir taraftan da sistemin ıslahı için gerekli önlemlerin alınması devam etmiştir. Örneğin 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşı sırasında, sefere katılması gereken timar-zeamet sahiplerinin çoğunun gelmediğinin tespit edilmesi ve gelenlerin savaş alanlarından kaçması üzerine, yoklama usulü başlatılarak, mahlul timarların hakkı olanlara verilmesi ve rüşvet alanların cezalandırılması yoluna gidilmiş, böylece ıslah yolunda bir adım atılmıştı. Ancak yukarıda vurguladığımız politika nedeniyle, getirilen kuralın uygulanmasına özen gösterilmemesi, zeamet ve timar sahiplerinin durumu önceki dönemlerden daha da kötüleşmişti²⁹.

18. yy'ın sonlarına gelindiğinde Timar Sistemine yönelik bu düalist politikanın dönemin diğer ekonomik politikalarına uygun olarak daha da arttığı gözlenmektedir. 1782 tarihinde Alaybeylerinin seçimiyle ilgili bir nizamname yayınlanmış ve böylece, timar-zeamet tevcihatı, mülazımlık, intikal ile gedikler konusunda yaşanan düzensizliğe bir son verilmek istenmiştir³⁰. Bu nizamname incelendiğinde; Alaybeyliğinden başlanarak sistemin aksayan yönleri vurgulanarak alınacak önlemler sıralanmakta, özellikle timarın çekirdeğini oluşturan kılıç yerlerinin birleştirilmesi yasaklanırken, birleştirilenlerin tekrar ayrılması, sefere gelmeyenlerin elerinden dirlikleri alınarak cezalandırılmaları, Eylül 1777'den sonra, timar ve zeamet tevcih edilenlerin sancaklarında oturmazsa, bunların böl-

28. Bu önlemler genellikle eski Timar Sisteminin yeniden canlandırılması, vergilerin artırılması, sikke taşıması ve müsaderenin yaygın bir şekilde uygulanmasıdır. Şerif Mardin, "Tanzimat'tan Cumhuriyete İktisadi Düşüncenin Gelişmesi (1838-1918)", **Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim yayn., C. III.

29. A. Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, C.V, İstanbul, 1301, s. 237-38.

30. Cevdet, **a.g.e.**, C.II, s. 251-257.

gedeki mülazımlara verileceği, timar-zeametın babadan oğula intikali, yaralı ve yaşlı olanlar emekliliklerinin düzenlendiği dikkati çekmektedir. Bu kararlarla sistemin ihyasının amaçlandığı görülmüyor³¹.

Alınan bu önlem ve uygulamalara rağmen, zaten askeri ve idari işlevini çoktan tamamlamış bulunan Timar Sisteminin yeniden ihyası, o günün koşulları içinde uygulanan mali politikalar ve mukataalaşma sureci içerisinde mümkün değildi. Bu nedenle tekrar yeni önlemler gündeme gelmiştir. Ancak bunlar bir öncekilerin tekrarı ya da günün koşullarına göre yeniden düzenlenmesi şeklinde ortaya çıkıyordu³². Bununla beraber dönemin bazı devlet adamlarınca hazırlanıp, III. Selim'e sunulan raporlarda sistemin tasfiyesi yönündeki belirsizliği görmek mümkündür. Mehmed Şerif Efendi, Timar Sisteminin çöktüğü ve devlete faydası olmayan bir güruha dönüştüğünü belirterek, mahlul olan dirliklerin yeniden tevcih olunmayaarak, özel olarak zapt ve idare altına alınarak elde edilecek gelirle, yeni oluşturulan merkezi ordunun finansmanın sağlanabileceğini öne sürer. Ancak, bu işlemler yapılırken Defterhane ve Divan-ı Hümayun katipleriyle "gediklilere" tahsis olunan timarlara dokunulmamasını, hasılsız olanların birleştirilmesini ve böylece gerçek hasılatı yüksek, fakat sayısı daha az gedikli zeamet sayesinde bunların sahiplerinin rahatça birkaç adam besleyip sefer edebileceklerini dile getirmektedir³³. Bu görüşlerden de anlaşılacağı gibi, Osmanlı devlet adamları bir taraftan sistemin tasfiyesini, bozulan ve aksayan yönlerin ortadan kaldırılmasını savunurken, diğer yandan sistemin canlandırılması ya da en azından iyi işlemlerini sağlayacak düzenlemeler yapmaktan da kaçınmamışlardır. Tabii burada sistemin canlandırılmasından amaç, eski klasik sistemin yeniden yaratılması değil, daha çok sistemin mali boyutunun belirli düzenlemelerle ayakta kalması sağlanırken, sistemin aksayan ve işlemeyen yönlerini ortadan kaldırılarak, bu gelir grubunun merkezi hazine gelirleri içeri-

31. Bkz. Aynı yer.

32. Stanfor J. Shaw, **Between Old and New; The Ottoman Empire Under Sultan Selim III (1789-1807)**, Harvard University Press, Cambridge, 1971, s.117.

33. Aktaran Cezar. a.g.e., s. 147-148.

sine katılması amaçlanmaktadır. Bu raporlarda belirtilen önerileri, III. Selim döneminde çıkarılan Timar Kanununda görmek mümkündür. Kaleme alınan Timar Kanunu sistemin tasfiyesini değil, ıslahını amaçlıyordu. Aslında çıkarılan bu kanun bir önceki düzenlemeyle büyük benzerlikler taşınmaktadır. Yayınlanan kanun, İrad-ı Cedid Hazinesi (İ.C.H.)'ne sistemin ıslahı konusunda bazı görevler vermekteydi. Yasa, hasılatı 500 kuruşun altında olan timarların "kasrıyed ve mahlul ve namevcuttan ilhak ile" hasılatsız timarlara eklenmesi veya bunların birleştirilerek büyüülmesini karara bağlıyordu. Ancak bunların hasılatlarının saptanması zor olduğundan bir süre bu tür timarların idaresini İ.C.H' ye bırakılacaktı. Bu timarlar yeni bir mülazıma verilmeden önce bir yıl bu hazine tarafından idare olunarak geliri tespit edilecekti. Daha önce Darphane tarafından zapt ve idare edilen Derya Kalemi ve Humbaracı Ocağı timarları da bu hazinenin idaresine bırakılıyordu. Bunlar ya emanet ya da iltizam yoluyla işletiliyordu. 1792-93 yılları arasında İ.C.H tarafından idare olunan timar ve zeamet sayısı 5,681 idi. Bu sayı 1794'de 7.028 çıkarken, 1795 de ise biraz azalarak 6.341'e yükselmişti. Bunların çoğunu nominal değeri 10.000 akçenin altındaki timar ve zeamet oluşturuyordu, 1793-94 yılları arasında zapt olunan timar ve zeamet geliri 764.536 idi, bu da yıllık gelirin %18.83'ünü buluyordu. Görüldüğü gibi hazine, sistemin bir yandan ıslahı işlemini yürütürken bir yandan da tasfiyesi yolunda önemli adımlar atıyordu. Nitekim 1 Nisan 1803 yılında hem timarın tasfiyesini önlemek hem de Hazine-i Amire'nin zararını azaltmak amacıyla timarların Havas-ı Hümayuna tahsisi ve böylece mukataalaştırılarak merkezi gelirler içerisinde yer alması yasaklandı. 1793 yılında İ.C.H'de bulunan 7025 dirlik arasında yer alan timar-zeametın 798 adeti Levend Çiftliği zabitanı ve bir kısmını da emeklilere tertip ve tahsis olundu³⁴.

Levend Çiftliği'ne tahsis edilen dirlikler genellikle gelirleri büyük olanlar arasından seçilmişti. Bu işlem yapılırken hasılatı 5000 akçeden az timarların %6.21'i, 5000-9999 akçe arasında olanların %23.68'i ve geliri 20.000 akçeden fazla olanların %18.77'si bu

34. Cezar, a.g.e., s. 177-180, Timar kanununun tam metni için bkz. Cevdet, a.g.e., C.V., s. 237-238 ve M. Cezar, **Levendler**, s. 459-63.

çiftliğe tahsis olunmuştu. 1804 yılında çiftliğe 903 yeni dirlik daha tahsis edilmiş, bunların 60 tanesi geliri 20.000 akçeyi aşan dirliklerden oluşuyordu. İ.C.H yoluyla timarin ıslahı yolunda yürütülen politika hazinenin 1807 tarihinde lâğvedilmesiyle son buldu. Ayrıca bu politika timar konusunda yetersiz bir teşhise dayanıyordu. Teşhis, timarların hasılatının yetersiz olduğunu varsayıyor ve bu yönde önlemler dayatıyordu. Halbuki, savaşlar sipahiler için cazip olmaksızın çıkmıştı. Malikanecilik gibi rahat ve daha cazip geçim yolları varken, bir çok timar sahibi dirliklerinin hasılatı ne olursa olsun, sefer sorumluluğu üstlenmek istemiyordu. Ayrıca zapt edilen bu dirliklerin toplu olarak taşrada belirli kişilere iltizama verilmesi, rantın paylaşımı ve yeniden dağıtım açısından merkez ile taşra arasındaki dengenin merkez aleyhine değişmesine neden oluyordu. Bu uygulamalar, timarın ıslah ya da tasfiyesi yolunda artık geri dönülemeyecek bir aşamaya geldiğini göstermektedir. Nitekim 19. Yüzyılda uygulanan politikalar artık açık bir biçimde timarın tasfiyesini amaçlamaktaydı. Bu nedenle timar gelirlerinin merkezi hazine gelirlerine katılarak, hem merkezi orduya mali destek sağlanması hem de buradan gelecek Timarlı Sipahilerle ordunun güçlendirilmesi amaçlanıyordu³⁵.

19. yy'da Timar Sistemini kaldırma girişimleri incelendiğinde, gerek devlet adamlarının tasfiye yolunda net bir politikalarının olmaması ve gerek tasfiye edilen Osmanlı kurumlarının radikal bir biçimde ortadan kaldırılmak yerine zamana yayılması gibi nedenlerden dolayı bu politikanın aşama aşama tamamlanmaya çalışıldığı görülmektedir.

Timarı tasfiye girişim politikalarından ilki yukarıda da değinildiği üzere, mahlul timarların yeniden tevcih edilmeyip, hazinece zapt edilmesidir. Bu politikayla ilgili olarak ilk önemli adımın 1792 yılında atıldığı görülmektedir. Osmanlı-Rus savaşında İsmail Kalesini korumakla görevli Anadolu Eyaletine bağlı bir grup sipahi sıradan gerekçelerle, görev yerine gelmemesi, gelenlerin de kaleyi terk

35. İ.C.H'nin her şeye rağmen timarın tasfiyesinde önemli bir rol üstlendiği ve bu hazineyle beraber "timar" adı altında bir çeşit mukataanın ortaya çıktığını kabul etmek gerekir. Bkz. Cezar, **Osmanlı Maliyesinde...**, s.181-183.

ederek Ruslara bırakması üzerine, savaştan sonra III. Selim'in emriyle yoklama yapılmış ve bulunmayanların çoğunun hayatta olduğu ve memleketlerinde buldukları tespit edilmişti. Yoklama sonucu mahlul oldukları tespit edilen timarlara el konularak, hem bu sipahiler cezalandırılmış hem de mahlulattan elde edilecek gelirle yeni oluşturulan askeri birliklere finansman kaynağı yaratılmaya çalışılmıştır³⁶. Daha sonra bu türden timarlar, yukarıda ayrıntılı olarak belirtildiği üzere, İ.C.H.'nin kurulmasıyla buraya devredilmiş ve tasfiye politikası hazine lağvedilene kadar devam etmiştir. Bu arada Lağımçı ve Humbaracı sınıfından bazı kimselerde bulunan timarlar hakkında da benzer düzenlemelere gidilmiştir. Bunlar yeni teknikleri öğrenmeleri ve eğitim almaları için İstanbul'da Kadıköy ve diğer bazı yerlere yerleştirilmişlerdi. Bu kurallara uymayıp gelmeyenlerin timar ve yevmiyelerine el konulmuştur. Daha sonra el konulan timarlar, İ.C.H.'nin kurulmasıyla buraya bağlanarak, hazine tarafından idare edilmeye başlanmıştır³⁷. Böylece mahlul ve metruk timarlar merkezi hazine gelirleri içine alınarak yeni oluşturulan askeri birlikler için kaynak yaratılırken, Timarlı Sipahilerde yavaş yavaş yeni oluşturulan birliklere dahil edildiler.

Tasfiye işleminde atılan ikinci adım yukarıda da bahsedildiği üzere Timarlı Sipahilerin yeni kurulan veya modernleştirilen kurumlarda kullanılmaları politikasına uygun olarak Lağımçı ve Humbaracı Ocaklarında kullanılmalarıdır. II. Mahmut döneminde bu ocaklarda görülen olumlu gelişmeler ve bunların savaş alanlarında başarılı olmaları, bu tür kurumlara dahil edilerek yavaş yavaş tasfiye edilmeye çalışılan Timarlı Sipahilerin bu kurumlarda kullanılmasını gündeme getirmiştir. İlk uygulama Arnavutlukta başlatılmış ve daha sonra olumlu sonuçlar alınması üzerine Anadolu ve Rume-

36. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. M. Nuri Paşa, *Netayic-ül Vukuat*, C.III-IV, s. 299, Ahmed Asım, *Asım Tarihi*, C. I, İstanbul, t.y., s. 41. Bu konuda yapılması gereken uygulamalar ve öneriler dönemin devlet adamlarınca Padişaha sunulan raporlarda da dile getirilmekteydi. Bkz. Mehmed Şerif Efendi, "Nizam-ı Devlet Hakkında Mütalaat", *TOEM*, 1333, s. 76.

37. Yücel Özkaya, XVIII. yy'ın Sonlarında Timar ve Zeamet Düzeni Konusunda Alınan Tedbir ve Sonuçları", *İ.Ü. Edebiyat Fak. Tarih Dergisi*, Sa: XXXII, 1979, s. 242 vd. Enver Ziya Karal, *Selim III'ün Hattı Hümayunları (Nizam-ı Cedid) 1789-1807*, TTK, Ankara, 1988, s. 45.

li'deki diğer Sancaklarda uygulamaya konulmuştur³⁸. Uygulamanın yanında Tımarlı Sipahilerin bazı bölgelerde derbentlerin muhafazasında görevlendirildikleri de görülmektedir³⁹.

Timar Sisteminin ve Tımarlı Sipahiliğin tasfiyesine yönelik aşamalar içerisinde en ciddi adımlar II. Mahmut döneminde atılmıştır. III. Selim'e göre daha radikal reform hareketlerine girişen II. Mahmut, Yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra, diğer askeri birliklere de el atarak, Avrupa tarzında eğitilmiş ve düzenli birliklerden oluşan modern bir merkezi ordu oluşturmaya yöneldi. Merkezi otoriteyi güçlendirmek ve eyaletlerde merkezin kontrolünü daha etkili bir hale getirmenin başlıca yollarından biri olarak merkezkaç gelişmeleri destekleyen bütün askeri ve mali örgütlenmelere son vermeye çalıştı. 1831 yılından itibaren bazı eyaletlerde Timar Sistemini ve Tımarlı Sipahilik kaldırarak, buralar merkezi hazine gelirleri içerisinde dahil edilerek, iltizamla idare olunmaya başladı. Bu uygulamanın öncelikle Suriye Eyaletinde başladığı görülmektedir. 1827 yılında yayınlanan bir fermanla buradaki tımarlar mukataaya dönüştürülmeye başlandı⁴⁰. Bu uygulamalar yeni oluşturulan Asakir-i Mansure-i Muhammediye Ordusunun kurulmasıyla daha da yaygınlaşmıştır. Çünkü orduya bağlı süvari birlikleri teşkil ederken Tımarlı Sipahilerden geniş ölçüde yararlanıldı. Tımarlı sipahiler yeni orduya süvari askeri olarak kaydedilirken, bunların timar ve zeametlerine hazine için Bab-ı Seraskeri tarafından el konularak yeni ordu için kurulan Mansure Hazinesi bağlanıyor, karşılığında sahiplerine maaş veriliyordu⁴¹.

38. Rumelide 17, Anadolu'da 32 sancakta uygulamanın başlatılması kararlaştırılmıştı. Bkz. Cevdet, a.g.e., C.XII, s. 143-144.

39. Yunan İsyanı sırasında bu bölgedeki derbentlerin muhafazasında civar sancakların bütün eşkinisi, züema ve tımarlılardan yararlanılmıştır. Bkz. Cengiz Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğunda Derbent Teşkilatı**, İ.Ü. Edeb. Fak. Yayn., İstanbul, 1967.

40. Suriyenin Nablus bölgesinde başlayan bu uygulama, Nabluslu bir tarihinin eserinde anlatılmaktadır. Timar alanlarının iltizama dönüştürülmesi kısmen sağlanmıştır. Nitekim Mısır valisi Şerif Paşa'nın hazırladığı bir raporda bu uygulamanın çok yaygın olmadığı, timar uygulamasının 1830 tarihinde hala yaygın bir tasarruf biçimi olduğu görülmektedir. Aktaran, Moshe Maoz, **Ottoman Reform in Syria and Palestine:1840-1861**, Oxford Press, 1968, s. 78-80.

41. Cezar, a.g.e., s.246, dipnot 44. Ayrıca bu hazinede zapt olunan timar ve zeamet için ayrı bir defter de tutuluyordu. Bkz a.g.e., s. 261-262.

Anadolu ve Rumeli'deki 53 livada "irad ve me'kul hükmüne" girmiş timar ile bunların sahipleri, Lağımıcı ve Humbaracı Ocakların eksiklerinin giderilmesi ve bu ocaklar için mustahfız olarak kullanılmış, bu gruptan arta kalanlar ise Süvari Asakir-i Mansure birliklerine yazılmışlardır. Bunlara Anadolu'daki bazı kalelerin korumasında görevli mustahfız ve dizdarlardan fazla olanları da dahil edilmiştir⁴². 1827 yılında başlatılan bu uygulamayla, söz konusu livalardan 5200 Timarlı Süvari kendi timar gelirleriyle Mansure süvarisi yazılarak İstanbul'da talime başlatıldılar. İçlerinde yaşlı, sakat ve yaşları küçük olanlar emekliliklerini isteyenler ayıklanarak gelirlerinin 1/5'ni cebelü bedeli adı altında hazineye ödemek koşuluyla emekli edildiler⁴³. Görev için seçilenlerin başlarına muvazzaf subay ve komutanlar atanarak, eğitimlerine önem verilmiştir. İstanbul'da eğitime tabi tutulan süvari sayısının yaklaşık 30.000 kişi civarında olduğu tahmin edilmektedir⁴⁴.

Yeni düzenleme, ülkenin hemen hemen bütün eyaletlerinde yürürlüğe girdiği görülmektedir. Uygulamanın genel kuralı, yaygınlaştıkça daha da netleşmiştir. Anadolu'da ilk uygulama 29 Ocak 1832 tarihinde Erzurum'da başlatılmıştır. Yayınlanan İrade gereğince, burada bulunan Timarlı Sipahilerden sakat ve ihtiyar olanları emekli edilerek, genç ve askerliğe elverişli olanlar, nefer ve subaylarıyla beraber yeniden bir alay olarak düzenleniyordu. Bu birliğin başına Mansure Ordusundan maaşlı ve eğitilmiş bir Miralay atandı⁴⁵.

42. Söz konusu birliklere katılmak isteyip de geliri yeterli olmayanlara mahlul timarlardan bazı eklemeler yapılarak görevlerine uygun bir gelir elde etmeleri sağlanacaktı. Ayrıca bunlardan görev yapamayacak durumda olanlar ise gelirlerinin 1/5 oranında cebelü ve tekaüdlük uygulanacaktı. Mansure Ordusuna geçenlerin kayıt işlemleriyle timarlarının zapt ve idaresi Seraskerlik makamı tarafından yürütülecek ve mevcudiyet defterleri burada saklanacaktı. Bkz. Ahmed Lütfi, **Tarih-i Lütüfi**, C.I, Dersaadet, 1297, s. 257.

43. Özkaya, **a.g.e.**, s. 244.

44. M. Nuri, **a.g.e.**, s. 299, Yeni ordunun masrafı yaklaşık olarak 34.000 kese (17 milyon kuruş), emekli olanlara ödenen meblağ ise 120.000 kese (60 milyon kuruş) civarında olduğu tahmin ediliyor, ancak bu rakamlar söz konusu dönem için oldukça abartılıdır. Bkz. Lewis, **a.g.e.**, s. 93

45. **Takvim-i Vekayi**, defa 13, (Bundan sonra T.V olarak kısaltılacaktır) ayrıca Mansure Ordusunda görev alamaya elverişli durumda olmayan, hasta, yaşlı, sakat ve çocuklar emeklilik veya bedel uygulamasına tabi tutularak, genellikle gelirlerinin yarısını bedel olarak ödüyorlardı. Yılda bir kez yapılan bu uygulamayla merkezde olan veya yakın

Benzer uygulamalar başka ocaklarda bulunan Tımarlı Sipahilere de teşmil edildi, Hassa Çakırcıbaşına bağlı tımarlı neferlerle Şahincilerde Mansure süvarisine ilhak edilerek, defterleri Bab-ı Seraske-ri'ye gönderilmişti⁴⁶.

Erzurum'da başlatılan uygulamanın başarılı olması nedeniyle, ülkenin diğer bölgelerinde benzer çalışmalar başlatıldı. 1836 yılında Kars ve Diyarbakır livalarında da Tımarlı Sipahiler, alaylar halinde teşkil edilerek, Süvari Mansure Ordusuna ilhak edildiler. Bu işlem yapılırken eyalette bulunan tımar sahipleri Alaybeylerinin komutası altında merkeze gidiyor, orada yoklamaları yapıyordu. Burada görev yapmaya elverişli olmayanlar ayıklanıyor ve tımarlarına el konularak, gelirlerinin 1/5 ile emekliye sevk ediliyorlardı. Görev yapacak durumda olanlardan ise yeni alaylar oluşturuluyordu. Tımarlı Asakir-i Masure Süvarileri tıpkı Piyade Mansure birlikleri gibi feriklik, alay, tabur ve bölük şeklinde teşkil olunuyordu⁴⁷. 1837 yılında Şehrızor, Çıldır, Van ve Trablusgarp livalarında uygulama başlatıldı. Bu bölgedeki teşkilatlanmada Erzurum örneği izlenmekle beraber, bunların ekonomik ve fiziksel durumlarının iyi olmadığı göz önüne alınarak, yoklamaları Erzurum ya da Kars'ta orada bulunan Miralay ile merkezden gönderilen bir memur gözetiminde yapıldı. Yoklamayla kurula uygun olarak içlerinden görev yapamayacak durumda olanlar ayıklanarak, durumu uygun olanlardan Çıldır ve Kars'tan gelenler birleştirilerek bir alay oluşturuldu. Alayın, Miralay ve Kaymakamı ya İstanbul'dan gönderilen ya da bölgede bulunan subaylardan seçilerek, göreve uygun olanlar merkezce ata-

---

olanlara merkezde, taşrada olanları ise merkezden atanan mübaşirler vasıtasıyla yapıyordu. Bunlar eyalet ve sancakları dolaşarak ellerine verilen defterde kayıtlı emekli ve çocukların "tımarları nisf-ı hasılatını" tahsil eyleyecekti. Bu tımarların hasılatının genellikle 500 kuruş civarında olduğu görülmektedir. Bu tımarlardan topnan 250 kuruş "nisf-ı hasılat" yanında 20 kuruş görevli mübaşirler için hizmet akçası olarak tahsil ediliyordu. Toplanan bedeller Mansure Hazinesine teslim ediliyordu. Bkz **Ankara Şer. Sic.** 236, 288 nolu belge. Ancak 1831-32 tarihli bir kayıta bu bedellerin Mukataat Hazinesine teslim edildiği görülüyor. Bu kararda Humbaracı ve Lağımçı tımar sahiplerinin bulunması ve bunlarla ilgili işlemlerin bu hazine tarafından yürütülmesinin önemli bir etkisi vardır. Bkz. **aynı yer**, 210 numaralı belge.

46. T.V, defa 10.

47. T.V, defa 131-133, ayrıntılı bilgi için bkz. **BOA MAD** 8368, s. 68.

nıyordu. Yine alayda görev yapacak iki Binbaşı bölge bulunan subaylardan atanırken, Sağ ve Sol Kolağaları görev için seçilmiş hanedan ve kişizadeler arasından seçiliyordu⁴⁸. Tımarlı Süvari Mansure alaylarının teşkilinde, Mansure Piyade birliklerinin model olarak alınmıştı ve bunlar doğrudan Seraskere bağlı bir Feriğin emri altında görev yapıyorlardı.

1837 tarihinden itibaren söz konusu birliklerin adının ve buralara ilhak edilen Tımarlı Sipahilere ilişkin uygulamaların değiştiği görülmektedir. Bundan böyle söz konusu birlikler Süvari Asakir-i Muntazama-i Şahane olarak adlandırılacaktı. Yeni ordunun giderek sayılarının artması ve daha iyi bir idare ve düzen altında olmaları için yeni bir ferman yayınlanır. Buna göre: daha önce Mansure hazinesi tarafından el konulan timarlar, tekrar eski uygulamaya dönülerek sahiplerine tevcih edilecekti. Bugüne kadar Mansure Hazinesince el konulmuş olan mahlul timarlardan; süvari, humbaracı ve lağımçı timarları tekrar mahallerine terk olunacaktı. Bundan böyle oluşturulacak yeni alaylar için bütün eyalet ve livalarda bulunan emekli ve sıbyan İstanbul'a toplanarak tek tek yoklamaları yapılacak, içlerinde ihtiyar olanların askerliğe elverişli çocukları varsa, timarları kendilerinden alınarak çocuklarına, çocukları yoksa kardeşine, eğer kimsesi yoksa mülazımına tevcih edilerek, yeni birliklere kaydedileceklerdi. Bu ferman gereği emekliler ve sıbyan İstanbul'a gelip yoklamaya katıldılar. Erzurum, Karahisar-ı Şarki, Trabzon, Diyarbekir ve Sivas'tan gelenlerin yoklamaları Kartal ve Kilyos ile civar mahallerde, diğerlerinin ise İstanbul'da yapıldı. Yoklama sonucunda durumu uygun olanlara yukarıdaki kurallar çerçevesinde timarları yeniden tevcih edilerek, üç alayda teşkil olundular. Daha sonra yavaş yavaş iki alay daha oluşturularak, toplam beş alaydan oluşan bir süvari birliği teşkil edildi. Yoklama sonunda hastalık ve sakatlık nedeniyle emekliliğe uygun olanlar durumlarını alayları Mirliva veya Miralaylarına beyan ederek hastaneye sevk edilecekti, orada yapılan muayene sonucunda emeklilikleri uygun bulunursa, Seraskerin tahriratıyla Divan-ı Aliye çıkarılıp, orada baş tabip tara-

48. T.V, defa 147,152,156, ayrıntılı bilgi için bkz. BOA MAD 8368, s. 68.

findan tekrar muayene edilecek ve durumu onun tarafından da uygun görülürse 1/5 hasılat ile emekliye sevk olunacaktı. Göreve seçilip firar eden olursa ağır şekilde cezalandırılacak ve timarı elinden alınarak mülazımına tevcih olunacaktı. Eğer firar eden babası veya kardeşi yerine bu görevi yapıyorsa, asıl timar sahibi suçlu kabul edilip, timarı kendisinden alınacak ve mülazıma tevcih edilecekti⁴⁹. İşlemlerin bu kadar sıkı tutulmasının nedeni, timar sahipleri arasında çeşitli gerekçelerle yeni görevden kaçmak isteyenleri engellemektir.

Görüldüğü gibi, bir tarafatan Timarlı Sipahilerin yeni kurulan birliklerde istihdamları hızla devam ederken, bir taraftan da timarın tasfiyesi politikasında geri dönüşler yaşanmaktaydı. Şimdiye kadar uygulanan temel politika, timarların İ.C.H veya Mansure Hazinesi aracılığıyla merkezi gelirler içerisine katılması yönündeydi. Ancak 1838 tarihinden itibaren, en azından Süvari Asakir-Muntazama-i Şahane birliklerine dahil edilen Timarlı Sipahilere, tekrar eski usul üzere timarlarının tevcih edildiği görülmektedir. Bununla beraber, yine emekli ve sıbyanın timarları bunlara ödenen bedel karşılığı hazinenin denetimindeydi. Timarların tekrar yeni birliklerde görev alan sipahilere tevcih edilmesi, büyük olasılıkla bunlara ödenen maaşın hazineye büyük yük getirmesi ve el konulan timarlardan elde edilen gelirin bunların masraflarını karşılamaya yetmemesinden kaynaklanıyordu. Bu nedenle bunlara tekrar timarları tevcih edilerek, hem bu alanların verimli bir şekilde işletilmesi hem de ödenecek maaştan büyük tasarruf sağlanacaktı. Nitekim bu birliklerde görev alan Timarlı Sipahilerle bunların subaylarına ödenen maaşlar da bunu doğrular niteliktedir. Bu birlikte görev alan bir nefere, kendi insani ihtiyaçları, elbise ve koşu takımlarıyla yılın altı ayını evlerinde geçirecek olmaları nedeniyle bu süre içerisinde hem kendi hem de atı için yapacağı masraflar dahil yıllık maaş olarak 1150 kuruş ödeniyordu. Erbaş ve vekiline 862 kuruşu masraf olmak üzere 1294 kuruş, Çavuş ve vekiline aynı masraf oranı dahil 1462, Mülazım ve vekiline 1662, Yüzbaşı ve vekiline 3262, Kolağasına 5662, İmama 2302, Binbaşya 9000, Kaymakama 10800, Miralaya 14400, Baş-

49. T.V, defa 167, 191, bu konudaki ayrıntılı bilgi için bkz. BOA MAD 9002, s. 1, 119.

katibe 5662 ve Katibe 4462 kuruş maaş ödeniyordu⁵⁰. Dolayısıyla bu maaş oranlara dikkate alınırsa, sayıları her geçen gün artan söz konusu birliğin hazineye getirdiği yükün her geçen gün arttığı görülmektedir. Böylece geçici bir süre bu yöntemin bir çözüm olarak uygulandığı görülmektedir.

Yeni adıyla Süvari Asakir-i Şahane-i Muntazama'ya dahil edilen Tımarlı Sipahilerin sayısı hızla artıyordu. 1839 tarihinde, yukarıda genel hatlarını belirttiğimiz kurallar çerçevesinde Kıbrıs'ta sayıları beşyüze ulaşan eşkincilere mustafızlardan 96 nefer ilave edilerek adada bir alay kuruldu. Daha sonra benzer uygulamalar, Bağdat, Kerkük, Şam, Muş ve Sivas livalarında da devam etti⁵¹.

Tımarlı sipahilerin süvari olarak yeni oluşturulan modern orduya kaydedilme işlemlerinin tımar uygulamasının yaygın olduğu bir çok bölgede hayata geçirildiği anlaşılmaktadır. Özellikle 1838 tarihli ferman gereği, tımarlarının tekrar kendilerine tevcih edilmesi uygulamasının hızla devam ettiği görülmektedir. Uygulamada, sahibi süvari birliğinde görevli veya emekliye ayrılanlar ile ölenlerin tımarları, varislerine bölgenin mülki amirleri veya naibleri aracılığıyla tevcih ediliyordu. Ancak uygulamanın çeşitli yolsuzluklara neden olduğu yapılan şikayetlerden de anlaşılabilir, bu konuya yeni bir düzen getirildi. Bundan böyle varislere tevcihat, Meclis-i Ahkam-ı Adliye kararı gereğince Tanzimat'ın uygulandığı bölgelerde, mahalleri meclisi mazbatasıyla, müstesna bölgelerde ise yörenin Müşiranı tarafından yapılacaktır⁵².

Tımarlı Süvarilerin Asakir-i Mansurede kullanılması daha sonra oluşturulan askeri birlikler için bir model oluşturmuştur. Bunların ilk örneklerinden biri Redif askeri teşkilatıdır. Bazı bölgelerde Mansure birliklerinin yanında münavebe ile hizmet gören taşra bir-

50. **BOA HH** 48391-A. Bir süvari alayı 565 nefer ve 55 subaydan oluşuyordu, iki alay bir Liva'ya bağlanıyordu. Bunlara ödenen maaşlar aynı oranla olmakla beraber bazı farklılıklara da rastlanıyordu. Bir örnekte, Kaymakam için 10800, Binbaşı için 8900, Kolbaşısı için 4800 ve katip için 1500 kuruş maaş verildiği görülmektedir. Bkz. **BOA MAD** 9002, s. 119.

51. **T.V.**, defa 194, 219,248 ve 277.

52. Bu konudaki şikayet ve davalar dönemin şeriyeye sicillerinde yer almaktadır. Bkz. **Konya Şer. Sic.**, Defter No: 78, s. 11, Defter No: 77, s. 7.

likleri olarak oluşturulan bu birliklere asker istihdam edilirken, Tımarlı Sipahilerden geniş ölçüde yararlanılmıştır⁵³.

Bu konudaki ilk adımların teşkilatın kurulduğu 1834 tarihinden itibaren atıldığı anlaşılmaktadır. Ancak elimizdeki bilgiler bizi en erken 1835 tarihine götürmektedir⁵⁴. Adı geçen tarihte yayınlanan irade gereğince Bosna Eyaletine mahsus olmak üzere, Bosna, İzvornik, Kilis ve Hersek sancaklarında bulunan tımar sahiplerinden ve mustahfızlardan dört alay Redif Asakir-i Mansure Süvarisi oluşturuldu⁵⁵. Oluşturulan alayların başına yine Mansure Ordusunda görevli Tımarlı Süvari subayları ile bir Miralay atandı⁵⁶.

Uygulamanın Rumeli'den başka Anadolu ve Arabistan eyaletlerinde nasıl olduğunu gösteren benzer bilgiler bulunmaktadır. Nitekim, Bağdat'ta oluşturulan Redif Asakiri Mansure alayları için aynı yöntem izlenerek bölgede bulunan Tımarlı Sipahilerden alaylar teşkil edilip, Mansure Tımarlı Süvari birliklerinde görevli subaylardan birisi bu birliklerin başına atanmıştır. Subaylar söz konusu birliklerin eğitimi ve idaresinden sorumluydular. Zaten bu konudaki deneyimlerinden yararlanılarak birlikleri komuta etmek üzere atanıyorlardı⁵⁷. Böylece Tımarlı Süvariler gerek Mansure Ordusundaki Tımarlı Süvari birliklerinde gerek Redif askeri birliklerinde süvari olarak görevlendirilerek, mevcut tımar sahipleri uygulanan ilga politikasına uygun olarak sessizce ortadan kaldırılırken, aynı zamanda da tımar alanlarının merkezi hazine gelirlerine içerisinde ka-

53. 15 Ekim 1834 tarihli bir fermanla, Vanda tahrir olunacak taburla ilgili olarak, teşkilatı kurmakla görevli kişiden birliğin Mansure mi yoksa Redif olarak mı kurulmasına karar vermesi, eğer Redif olarak kurulacaksa, askerlerin gelirlerinin Mansure birliklerinde olduğu gibi Mansure Hazinesince zabt edilmesi ve elde edilecek gelirin maaş, mahiye ve masraflarını karşılayıp karşılamayacağını araştırılması isteniyordu. **BOA MAD** 83682, s. 68.

54. Takvim-i Vekayi gatesinde 1835 tarihli bir tebligatta adları belirtilmemekle beraber diğer eyaletlerde olduğu gibi Bosnada da uygulamanın başlatılmasına ilişkin bilgi verilmektedir. Bkz. **T.V**, Defa 113. aslında 1834 tarihli bir ferman kaydında Van'da Mansure veya Redif birliği oluşturulmasına ilişkin bir bilgi bulunmakla beraber orada Mansure birliğinin kurulduğu görülmektedir. Bkz. 55. dipnot.

55. Bkz. **aynı yer**.

56. **T.V**, Defa 122, 153, 177 ve 384.

57. Bu birliklere Kars'taki Tımarlı Süvari Asakir-i Mansure alaylarındaki Alay Kaymakamlarından birisi atanmıştır. **T.V**, Defa 180.

tılması yolunda izlenen mali politika gerçekleşiyordu. Her ne kadar yukarıda ayrıntılı olarak açıklandığı üzere zaman zaman bu düzenli ve talimli birliklerdeki timar sahiplerine maaş yerine timarları tekrar tevcih olursa da artık timarın tasfiyesi yolunda geri dönüşmeyecek bir noktaya gelinmişti. 1836 yılında Redif askerlerinin sayılarının 19 bine ulaştığı düşünülürse, bu uygulama sayesinde tasfiye yolunda atılan adımın hiçte küçük olmadığı görülecektir. 19. yüzyılda radikal adımlarla oluşturulan düzenli modern ordu teşkilatının ana asker kaynağını, savaş konusunda deneyimli ve Yeniçeriler gibi hiçbir zaman siyasal açıdan güçlü bir muhalefet odağı olmayan timar sahiplerini oluşturduğu çok açıktır. Bu politika timar konusunda uygulanan dönemin tasfiye ve mali politikalarıyla büyük paralellik taşımaktadır.

Timar ve timar sahiplerinin yeni oluşturulan modern talimli merkezi ordularda kullanılarak tasfiyesi yolundaki son ve en önemli adım, Zaptiye Teşkilatında kullanılmalarıyla atılmış, böylece askeri tasfiye bağlamında son uygulama gerçekleştirilmiştir.

Zaptiye Teşkilatı, kendisinden önce kurulan diğer askeri kurumlardan farklı olarak, daha çok bir iç güvenlik birimi olarak kurulmuştur. Bünyesinde bu günün polis ve jandarma birimlerinin fonksiyonunu andırarak, kent merkezleri ve taşrada iç güvenliğin sağlanması, suçluların yakalanması, mahkeme huzuruna çıkarılmaları ve hapsedilmeleri gibi konularda görev yapmak amacıyla 1844 tarihinde kurulmuştur⁵⁸. Bu teşkilatta görev alan askerler askeri kanna tabi olup, üniforma giyiyorlardı. Er olarak görev yapan askerler genellikle buldukları bölgelerden sağlanıyordu. 1845 yılında, Zaptiye Müşirliği ve Meclisinin kurulmasıyla, İstanbul'un güven-

58. Zaptiye Teşkilatıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Musa Çadıcı, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları**, TTK, Ankara, 1991, s. 65. 1844 tarihi Teşkilatın resmen kurularak bütün ülke genelinde uygulamaya konulduğu tarihtir. Zira daha 1839 tarihinde Balkanlarda bu örgütlenmenin oluşturulmaya başlandığı görülmektedir. Nitekim dönemin resmi gazetesi olan Takvim-i Vekayi'de Tırhala ve Selanik sancaklarında bu birimin oluşturulduğu ve ayrıca Tanzimatın uygulandığı bölgelere "umur-ı zaptiye ve maliyelerinin güzelce idaresi için" vezir, ferik, ve nizami asker subaylarından bazılarının atandığına ilişkin bilgiler mevcuttur. Bkz. T.V, Defa 194, 196, 204, 205, 218.

liği bu kuruma bırakılmıştır. Başlangıçta bu birliğin asker kaynağını, inzibat, mahkeme hizmetleri ve vergi toplama işlerini yürüten "başbozuk" takımı mensupları oluşturmuştur. Daha sonra bunların yerini, görevi layıkıyla yapabilecek ve aynı zamanda devlete getireceği mali külfeti bir hayli azaltacağı düşünülen timar sahipleri almaya başladı. Böylece, uzun bir süredir tasfiyesine başlanan timar ve timar sahiplerinin ortadan kaldırılması yolunda son ve en büyük adımlardan biri bunaların oluşturulan yeni askeri birlikleri de görevlendirilmeleriyle atılmış oluyordu⁵⁹.

Timar sahiplerinin bu teşkilatta görevlendirilmeleri yolundaki ilk adım 7 Haziran 1844 tarihinde atıldı⁶⁰. Meclis-i Vâlâ'da görüşülerek karara bağlanan Sadrazamlık genelgesiyle bütün eyalet Valilerine, Kaymakamlara, Anadolu ve Arabistan Orduları komutanlıklarına gönderildi⁶¹. Böylece, timar sahiplerinin bir kısmı Zaptiye Teşkilatında inzibat ve vergi tahsildarı, bir kısmı da topçu veya kale muhafızı olarak görevlendirilmeye başlandı. Timarlı sipahilerden yaklaşık olarak 25 bin kadarının bu görevler için kullanılabileceği hesaplandığından, Zaptiyelik görevini yapamayacak derecede sakat ve hasta olanlar yarı timar bedelleriyle emekliye ayrılacaktı. Ayrıca savaş veya çetelerle yapılan çatışmalarda sakat kalanlara timar gelirlerinin 2/3'ü bedel olarak ödenecekti. 1847 yılı itibariyle bunlara ödenen timar bedeli yaklaşık 200 bin akçe civarındaydı⁶².

Eyaletlere gönderilen Sadrazamlık tezkeresinde, timar sahiplerinin nasıl Zaptiye Teşkilatına kaydedilecekleri ve bu işlemler sırasında uygulanacak kurallar ayrıntılı olarak anlatılıyordu. Buna göre: ilgili yöneticilerin bölgelerinde bulunan ve daha önce zaptiye, ihzariye ve tahsiliye hizmetlerinde görevli olan "başbozuk" takımının

59. Başbozuk takımının yerine timarlı sipahilerin görevlendirilmelerine ilişkin bkz. Barkan, **a.g.m.**, s. 870.

60. Karar Dâr-ı Şura-yı Askerî'nin valilerle yaptığı görüşmeler ışığında, Meclis-i Vâlâ ve Seraskeriye'ye sunduğu raporun Meclis-i Umumide görüşülmesi sonucunda alınmıştır. Bkz. Çadircı, **a.g.e.**, s. 317.

61. Gönderilen sadaret tezkeresinde, ilgili görevlilerin Timarlı Sipahileri Zaptiye Teşkilatına hangi koşullarda kaydedecekleri ve hangi işlemleri uygulayacakları ayrıntılı olarak anlatılıyordu. **BOA Aynıyat** 387, s. 38.

62. Cezar, **a.g.e.**, s. 142, Çadircı, **a.g.e.**, s. 317-319, Barkan, **a.g.m.**, s. 870.

merkez kabul edilen yerlerde 2/3 oranında temsil edilmesi, diğer yerlerde bunların yerine oluşturulacak birliğin tamamının Tımarlı Sipahilerden oluşması istenerek, yapılacak işlemler şöyle sıralanıyordu:

- (1) Her sancakta bulunan tımarlı eşkınciler, Müşir, Mirimiran ve Kaymakamlar maiyetine taksim olunarak, tımarları 500 kuruştan 1000 kuruşa kadar olanlar piyade, 1000 kuruştan 2000 ve üstü olanlar süvari olacak;
- (2) Piyade zaptiye askerinin tayın bedeliyle beraber maaşı 60, 70, bazen 80 kuruş olup yıllık 900 kuruş olduğu, eşkınci tımarlıların hasılatı 750-900 kuruşu bulup, içlerinden bazılarının hasılatının bu oranın da altında olduğu göz önüne alınarak, bundan böyle bunlara tayınat ve elbise verileceğinden, gerek piyade ve gerek süvariden gelirleri bu miktarın altında olanlara ileride aradaki fark maliyece ödenecek;
- (3) Bu şartlarda görevi kabul etmeyenler sancak merkezine çağrılarak durumun kendilerine anlatılması, nişan kılıç ve devlete ait diğer eşyaların alınması, üzerlerindeki silahları inkar edenlerle başka silahı devlet malı olarak gösterenlerin gizlice araştırılması ve toplanan silah ve eşyaların listelerinin merkeze gönderilmesi;
- (4) Her eyalet ve kazada istihdam olunacak tımarlı neferatın tımarları hasılatı bazen malum olmadığından mahallerince yazılıp saptanması, süvariye elverişli olanların süvari, ve diğerlerinin piyade yazılması, içlerinde nizamiye askeri olarak görev yapanlar varsa görevlerine devam etmeleri;
- (5) Askerlik yapmak istemeyenlerin durumlarına göre bedel ödemeleri;
- (6) Zaptiye askerlerinin aynı renk üniforma giymeleri ve asıl görevleri güvenliği sağlamak olduğundan, idarecilerin bunları kendi hizmetlerinde kullanmamaları;
- (7) Zaptiyelikten ayrılmak isteyenlerin tımarlarının hazinece zapt edilmesi için durumun derhal Eyalet Müşirine veya

Kaymakamına yazılı olarak bildirilmesi ve beratının alınması;

- (8) Timar sahibi olup hanedan mensubu, okur yazar olanların piyade ya da süvari olmaları uygun düşmeyeceğinden bunların nizami orduda görevlendirilmeleri ya da askeri okullara gönderilmeleri, okul masrafları alınarak hasılatlarına göre kendilerine maaş bağlanıp timarlarının hazineye devri;
- (9) Emekli olan Zaptiye askeri timar gelirinin yarısı, eşkıya ile çatışmada yaralanıp iş göremez hale gelmişse gelirinin 2/3'ü, ölümü halinde çocuklarına askerlik çağına gelinceye dek 1/4'nün ödenmesi ve emeklilik için ordu doktorlarından rapor alınması;
- (10) Ailesini görev yaptığı yere getiremeyenlere yılda bir ay ya da 40 gün izin verilmesi;
- (11) Suç işlediklerinde önce memleketleri meclislerinde yargılanmaları daha sonra en yakın askeri birlikte askeri kanunlara göre yargılanmaları ve Divanı-ı Harb'e sevkleri, isteniyordu⁶³.

Yukarıda genel hatlarını sıraladığımız kurallar çerçevesinde timar sahiplerinin Zaptiye Teşkilatında görevlendirilmeleri işlemi, ülkenin bütün eyaletlerinde uygulamaya girmiştir. Bu işlem uygulanırken, timarın tasfiyesi göz önüne alınarak, bunlardan kimsenin açıkta kalmamasına dikkat edilmesi, emekli subayların bunların başına tayin edilmesi, kurulacak alaylarda görev alacaklara elbise verilmesi, yukarıdaki kurallar gereği zabıt olabilmesi için subay okuluna alınacak çocuklardan 10 yaşından küçük olanların İstanbul'a gönderilmesi, emekliliği hak edenlerin muayene için İstanbul'a gönderilmesi, eğer gelemeyecek derecede hasta ise buldukları eyaletlerdeki doktorlar tarafından muayene edilip durumuna göre emekliye sevk edilmeleri için çeşitli önlemler alınmış⁶⁴. Bununla beraber bazı durumlarda, eyaletlerdeki timar sahiplerinin sayısı ihti-

63. BAO Aynıyat 387, s. 33-35, 39.

64. a.g.b., s. 37-38.

yaç duyulan Zaptiye askerinin üzerinde olabiliyordu. Bu durumda fazla olanlar diğer eyaletlerde görevlendiriliyordu. Uygulamanın da bazı güçlüklerle neden olması nedeniyle ihtiyaç fazlası timar sahipleri topçu askeri veya kale muhafızı olarak görevlendirile biliyorlardı⁶⁵.

Timar sahipleri buldukları bölgelerde, yukarıda içeriğini sıraladığımız Sadaret tezkeresi gereği Zaptiye Teşkilatına alınırken, ellerinde bulunan timarlara kesinlikle el konuluyor, karşılığında gelirlerine ve aldıkları göreve göre maaş ödeniyordu. Ancak bazen gelirleri bu birim değerleri aşan timar sahipleri, timarlarının uhdelelerinde kalmasını isteyerek Zaptiyede görev almak istemiyorlardı. Böyle durumlarda düzenlemeye uygun olarak, bunların piyade için 900-1000 ve süvari için 1800 kuruş bedel ödeyerek timarlarını tasarruf etmelerine izin veriliyordu⁶⁶. Uygulama da zaten gönüllülük esasına dayanan sistemin mantığına uygundu. Ancak, timar gelirleri bu değerlerle aynı veya biraz üzerinde olan kişiler için şüphesiz Zaptiye Teşkilatında görev almak hem daha ekonomik hem de mantıklı bir seçenektir.

Bazı bölgelerde timarlıların Zaptiye Teşkilatında görevlendirilme işlemi yürütülürken; bölgede bulunan timarlı sayısı bölge için gerekli zaptiye askeri sayısını aştığında başvuru yöntem, bunları başka bölgelerde veya topçu ve mustahfız gibi başka askeri görevlerde istihdam etmek yerine, Zaptiyelik görevlerinde geçici olarak görevlendiriliyor, sürenin bitiminde emekliye sevk etmektir. Ancak emeklilik işlemlerinde, Zaptiye Teşkilatında görev almak istemeyen veya burada görev yapmaya fiziki güçleri müsait olmayan timarlılara uygulanan emeklilik işlemlerinde farklı bir yöntem uygulanıyordu. En azında uygulamanın başlangıcında bu konuda bir karar olmadığı ve çoğunlukla kararın mahalleri meclislerine havale edildikleri anlaşılıyor. Nitekim, 27 Haziran 1849 tarihinde Erzurum, Kars ve Çıldır gibi bölgelerde Zaptiye Teşkilatında görevlendirilen timar sahipleri timar gelirlerinin yarısıyla emekliye sevk edi-

65. a.g.b., s. 39.

66. Erzurum, Kars ve Çıldır sancaklarındaki bu uygulama için bkz. **BAO Ayniyat** 393 ve 28-30. 10 16.07.1845 ve ayrıca emeklilik işlemleri hakkında bkz **BAO Ayniyat** 400, s. 48.

lirken; ayda 76.510 kuruş aylıkla toplam 719 kişinin görevine devam etmesine, diğerlerinin geçici Süvari Zaptiyesi olarak görevlendirilmesine karar verilmiştir. Bununla beraber, Zaptiye görevinden emekli olanlara gelirlerinin yarısı oranındaki emeklilik maaşlarına ek olarak zaptiye maaşlarının da verilmesi hususu mahalleri meclisince bir öneri olarak sunulmuştur⁶⁷. Ancak söz konusu önerinin henüz oluşturulmakta olan teşkilatı ve burada istihdam edilen sipahilerin timarlarından elde edilen merkezi hazine gelirlerini zaafa uğratacağı gerekçesiyle reddedildiği anlaşılmaktadır. Zaten bu yöndeki uygulamalar, timarın tasfiyesini amaçlayan merkezi hükümetin politikasına da ters düşüyordu.

Timar sahiplerinin Zaptiye Teşkilatında istihdamlarıyla beraber, timarın tasfiyesi konusundaki tutumlu politikanın, son ve en önemli adımlarından birisi atılmıştır. Timar sahiplerinden, sağlıklı ve hizmet görececek durumda olanlarının bu kurumda görevlendirilmesiyle veya yaşlı, sakat ve çocuk yaşta olanların emekliye sevk edilmeleriyle beraber hem timar sahipleri ülke genelinde tasfiye olunmuş hem de bunların elinde bulunan ve bir şekilde merkezi hazine gelirleri dışında yer alan timar alanları artık büyük ölçüde merkezi hazinenin denetimine girmiştir. Böylece, askeri anlamda timarlıların Zaptiye Teşkilatında istihdamlarıyla beraber resmi olarak timar uygulamasına son verilmiştir. Ancak bu süreç, tasfiye olunan diğer Osmanlı kurumlarında olduğu gibi keskin bir biçimde değil de, zaman içinde yavaş yavaş tamamlanmış ve bunun son halkasını mali anlamda tasfiyesi anlamına gelen Timar Bedeliyesi uygulaması oluşturmuştur.

Timar sahiplerin tasfiyesi nasıl bunların Zaptiye Teşkilatında görevlendirilmeleriyle atılmışsa, timar alanlarının da tasfiyesi, bunların merkezi hazine gelirlerine katılması anlamına gelen Timar Bedeliyesi uygulamasıyla atılmıştır. Ancak hemen belirtmeliyim ki, Timar Bedeliyesi uygulaması, aslında timar sahiplerinin yeni oluşturulan ve Zaptiye Teşkilatıyla son bulan askeri kurumlarda görevlendirilmeleri veya emekliye sevk edilmeleri politikasının mali an-

67. Mahalli meclisin önerisi, bu konuda bir nizamname hazırlanmakta olduğu gerekçesiyle merkezi hükümet tarafından kabul edilmemiştir. Bkz. **BAO Aynıyat** 414, s. 58-59.

lamda önemli bir uzantısı olarak ortaya çıkmış ve İmparatorluğun sonuna kadar devam etmiştir. Dolayısıyla denilebilir ki, timar sahiplerine, yeni askeri kurumlarda görev almaları veya emekliye sevk edilmeleri nedeniyle hazine tarafından el konulan timarlarının karşılığı olarak ödenen bedelin, timarı tasfiye politikasında devlete maliyeti beklenen fazla olmuştur. Maliyetin ve ödemelerin uzun sürmesinin önemli bir nedeni, timarlarını aldıkları görev veya emeklilik nedeniyle hazineye devreden timar sahiplerine, hazineden aldıkları ve bu durumlarını belgeleyen beratlarını varislerine intikal hakkının tanınması ve ortaya çıkan mahlulatin dönemim kayıt ve izleme sistemlerindeki yetersizlikler nedeniyle, tıpkı Esham Uygulamasında olduğu tespit edilememesidir⁶⁸.

Yukarıda vurgulandığı üzere aslında bedel ödemesi kendi başına uygulanan özgün bir mali uygulama değildi. Sistem, timar sahiplerinin yeni oluşturulan askeri birliklerde görevlendirilmeleri veya görev alamayacak durumda olanların emekliye sevk edilmeleri karşılığında el konulan timar gelirleri karşılığı maaş ya da gelirin 1/5 veya 1/2'sinin kaydıhayat koşuluyla bedel olarak ödenmesi şeklinde uygulanmaya başladı. Nitekim bu yoldaki önemli uygulamalardan birisi 1831 yılında Suriye'de gerçekleşmiştir. Bu bölgede bulunan bazı sancaklardaki Timarlı Sipahilerin bir kısmı yeni oluşturulan Mansure birliklerinde görevlendirilmiş, bir kısmı da emekliye sevk edilerek, kendilerine bedel ödenmiştir⁶⁹. Alınan karar gereği hak sahiplerine yaklaşık olarak 120.000 kese bedel ödemesi yapılmıştır⁷⁰. Daha sonra, giderek timar sahiplerinin görevlendirildikleri

68. 842 den itibaren bedel ödemesi ve bu konudaki düzenlemeler Esham Muhasebesine bırakılmıştır. Bkz Sarkiz Karakoç, **Külliyât-ı Kavânin**, Dos. VI/ 6222, TTK Kütüphanesi El Yazmaları Koleksiyonu. T.V, defa 184. Ayrıca, Esham uygulamasındaki mahlulatin izlenmesi konusundaki sorunlar ve uygulanan politikalar için bkz. Aydın, **Osmanlı Maliyesinde Esham Uygulaması: 1775-1840**, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), s. 118 vd.

69. Bkz Charles Issawi, **The Economic History of The Middle East: 1800-1914**, University of Chicago Press, Chicago, 1966, s. 82 ve Deny, **a.g.m.**, s. 772.

70. Ubcini'nin verdiği bu rakam timar ve zeamet için ödenen meblağın toplam bütçe giderlerinin %5.4'ünü oluşturduğu yönündedir. Bkz. M.A. Ubcini, **Türkiye 1850**, C. II, Tercüman 101 Temel Eserler, İstanbul, 1977, s. 279-280. Ancak bu miktar büyük olasılıkla Mansure ve Redif askerleri için gerçekleştirilen maaş ve bedel giderini oluşturmaktadır. Karşılaştırma için bkz. Cezar, **a.g.e.**, s. 300.

askeri kurum ve burada görev alan timar sahiplerinin sayısı arttıkça, ödeme miktarı da buna paralel olarak artmıştır. Nitekim, 1840 yılı için hazırlanan gelir-gider bütçesinde, hazine tarafından timar ve zeamet bedeli için ayrılan ödenek meblağ 40 milyon kuruş olarak gösterilirken, ordu için yapılacak masraflar ise yaklaşık olarak 300 milyon kuruşu buluyordu. Toplam bütçe gideri ise 731.400.000 kuruştur⁷¹. Bu dönemde ödenen bedel toplam askeri giderlerin %13,3'nü oluşturmaktadır ki bu da 1831 yılındaki %5.4'lük oranın iki katını aşan bir artış olduğunu göstermektedir. Yaşanan büyük artış, timar sahiplerinin ülkenin genelinde yaygın olarak Zaptiye Teşkilatında görevlendirilmesi ve görev yapamayacak olanların kaydı-hayat koşuluyla ödenecek bedel karşılığı emekliye sevk edilmelelerinden kaynaklanıyordu.

Hazineden ellerindeki senet karşılığı bedel alanların sayısının bu kadar çok artması, ödemeler konusunda çeşitli sıkıntılara neden oluyordu. Bu nedenle yapılacak ödemelere bir düzen getirildi. 8 Mayıs 1842 tarihinden itibaren bedel ödemeleri iki taksitte gerçekleştirilecekti. Bundan önce de iki taksitte ödenmesi kararlaştırılmıştı, ancak her iki taksit beraber ödeniyordu. Artık bundan böyle Haziran ve Eylül aylarında yapılması gereken ödemeler bu aylarda taksitler halinde ödenecekti. Bedel ödemelerinin belirli kurallara bağlanmasında ve taksitle ödemesinde, büyük ölçüde Esham uygulamalarından esinlendiği görülmektedir. Bunun nedenleri ödemelerin Esham Muhasebesi tarafından yapılması ve her iki ödemenin tarihinin aynı olmasıdır⁷².

Her ne kadar, Timar Bedeli ödemelerinde Esham taksit ödemelerindeki uygulamalar örnek alınsa da, bedel sahipleri ve koşullarının eshamdan farklı olması nedeniyle, bedel ödemelerinin değişik durumlara göre nasıl yapılacağına dair belirlenmiş bir politikanın olmaması, sık sık bu konuda yeni düzenlemelerin yapılmasını ve ödeme koşullarının yeniden düzenlenmesini beraberinde getirmiş-

71. T.V, defa 222.

72. Karakoç, a.g.e., Dos. VI/6222, T.V, defa 303. Bedel ödemesinin esham taksit ödemeleriyle benzerliği ve mahlulatin izlenmesi konusundaki benzer kararların karşılaştırılması için bkz Aydın, *Esham..*, s. 105-130.

tir. Bunlardan biri de 1846 tarihli düzenlemedir. Buna göre; timarları, babası veya kardeşinden intikal edenlerin Timar Bedelleri 1846 yılındaki defter kaydı ne ise tamamen, 1847 yılından itibaren ise yarısının ödenmesi karar bağlandı. Ayrıca, eğer timarı kasrıyed veya başkasının mahlul ve ref olunan timarından intikal etmişse bunlara bedel ödenmeyecekti. Böylece sadece hak sahiplerine ödeme yapılması amaçlanıyordu⁷³.

Bedel ödemeleri konusundaki en önemli düzenlemelerden biri 7 Mayıs 1849 tarihinde yapılan 13 maddelik talimnamedir⁷⁴. Talimnameye göre: Bedel almak için gelenlerin, gerçek sahip ve hayatta olup olmadığı, vekil olarak gelenlerinde vekilliklerinin gerçekliği araştırılacaktı. Ayrıca, bu timarlar Tanzimattan önce Vali, Mütesellim, ve Voyvoda Defterlerine kaydedilmişlerse, bedeli ve özellikleri araştırılarak mazbatasının hazırlanması için meclise bilgi verilecekti. Mazbatada timar ve sahibinin, isimi, şöhreti ve berat tarihi yer alacaktı. İki yıllık geliri hesaplanan timarın, masraflar düştükten sonra iki yıllık öşür gelirinde, önceki kayıtlarına göre fazlalık ortaya çıkarsa, bunlara yine masrafları düştükten sonra hangi yılın geliri az ise, onun iki katı esas alınarak işlem yapılacaktı. Defter haricinde yer alan ve eminler vasıtasıyla idare edilen timarların öşürleri ilk sene emaneten, ikinci sene ise iltizamen idare edilecekti⁷⁵. Bu şekilde idare edilen timarlar gelirlerinden 1/10 masraf ile Tanzimat öncesi Vali, Mütesellim ve Voyvoda tarafından alınan harç ve semere de düşülecekti. Ayrıca talimnamede, Zaptiye Teşkilatında görev alanların timarlarıyla ilgili hükümler de bulunuyordu. Bunların oturdu-

73. Bedel ödemelerini mümkün olduğunca azaltmak ve bir düzene bağlamak için özel görevlilerin Timar Bedellerine de benzer uygulamalar getirliyordu. Örneğin, timar sahibi Enderun-ı Hümayun hizmetlilerine, benzer şekilde bedellerinin, 1846 yılına kadar aynen 1847 den itibaren 1/5 cebelü bedeli alınarak, ödeme yapılması kararlaştırılmıştır. Bkz. Karakoç, a.g.e., Dos VI/5983.

74. Metin için bkz **Mecmua** Y/48, TTK Kütüphanesi Elyazmaları Koleksiyonu ve Karakoç, a.g.e., Dos VI/3538.

75. Mansure ordusuna süvari ve piyade olarak alınan timar sahipleriyle emekliye ayrılanların timarlarına önce Mansure Hazinesince elkonulup, merkezden atanan mübaşirler tarafından emaneten idare olunmuş, daha sonra uygulamanın hazineye çok masraflı oluşu düşünüülerek timarlar bir süre tekrar sahibi tatafindan zapt olunmuştu. Bu nedenle hazinenin elinde bulunan timarlar emanet yoluyla işletiliyordu.

ğu yerler ve gelirleri araştırılarak, ellerine emval sandığından senet verilerek mazbataları düzenlenecekti. Bunların kayıt defteri Hazineye gönderilecek, alacakları bedelleri iki taksit halinde ödenerek karşılığında imzalı senet alınacaktı⁷⁶. Bedel ödemelerinde yaşanan usulsüzlüklerin önlenmesi için, hak sahiplerine yapılacak ödemelerin, eğer hak sahibi İstanbul'da ise bedeli hazine, taşrada ise mahalleri emvalinden ödenmesi isteniyordu. Böylece taşrada oturan timar sahipleri veya vekillerinin artık doğrudan İstanbul'a gelmeleri gerekmeyecekti, ancak bu karara rağmen önceden gelmiş olanlar varsa ve ellerindeki senetlerin gerçek olduğu anlaşılırsa ödemeleri bu taraftan yapılacaktı.

Öte yandan, hak sahiplerinin vefatı durumunda bedel taksitlerinin nasıl ödeneceği konusunda da bir düzenleme olmadığından bazı sorunlar yaşanıyordu. Bu konudaki karışıklığa son vermek ve hak sahiplerine de bir haksızlık yapılmaması için bir kural getirildi. Eskiden hak sahibi taksit tarihinden bir gün önce bile ölse, taksiti varislerine ödenmeyip hazine tarafından zapt ediliyordu. Yeni kuralla beraber bir süre sınırı getirildi. Bundan böyle hak sahibi 40 gün önce ölürse bedeli yine eskiden olduğu gibi hazineye, 40 gün içinde ölürse, gün hesabıyla alacağı varislerine ödenecekti⁷⁷.

Bedel ödemelerine ilişkin yapılan düzenlemelerin, gerçek hak sahiplerinin tespiti ve yapılan uygunsuzlukların önlenmesi konusunda yoğunlaştıkları görülmektedir⁷⁸. Bu nedenle sık sık bu konularda İrade yayınlanmıştır. Bunlar biri 1850 tarihi iradedir. Bu kararlar Ekim 1850 tarihine kadar üzerinde timar bulunanların berat için baş vurmaları ve berat isteyenlerin durumlarının bağlı oldukları Liva Meclisince araştırılıp, sanı, eşkali ve oturdukları yerleri belirten bir mazbata düzenlenmesi isteniyordu. Bu koşullarda mazbatasını

76. Bu talimnameden Zaptiye Teşkilatında görevlendirilen timar sahiplerinin bir süre timarlarını kendilerinin zapt ettikleri anlaşılıyor. Çünkü kendilerinden alınacak imzalı senetlerin üzerinde görev yaptıkları yerlerde, kendilerinde alınan akçe, zahire ve nefer miktarında yazılması isteniyordu.

77. 28 Mart 1858 tarihli irade bkz. Karakoç, a.g.e., Dos. VII/4887

78. Bunun nedenleri, kayıtların sağlıklı ve yetersiz olmalarıyla beraber bu işlemlerin zaten yükü ağır olan Esham Muhasebesi tarafından yürütülmesinden kaynaklanmaktaydı.

olmayanlara berat verilmeyerek timarlarına hazinece el konulacaktı⁷⁹. Bir diğer İrade ise mahlulatin tespitinde yaşanan sorunlar üzerine yayınlandı. Buna göre, bütün timarlar üç yılda bir yoklamaya tabi tutulacaktı. İstanbul'da bulunanlar Esham Muhasebesi ve Beytülmal Müdürlerince, taşrada bulunanlar ise Liva Meclislerince yoklanacaktı. Ayrıca mahlulatin Nüfus Nazırlarınca sürekli güncelleştirilmesi sağlanacak ve ihbariye uygulaması başlatılarak mahlulu haber verenler ödüllendirilecekti⁸⁰.

Bedel ödemelerini derinden etkileyen ve hazineye külfet getiren haksız ödemelerin önü bir türlü alınamıyordu. Sonunda bu sorunu çözecek daimi bir kayıt ve bunaların izlenmesini kolaylaştıracak bir düzenlemeye 7 Ocak 1864 tarihinde geçilir. Maliye Hazinesi ve Esham Muhasebesince oluşturulan ortak bir komisyonla bütün bölgeler, gönderilen katip ve memurlar tarafından tek tek yoklanacaktı. Yoklama sırasında bulunmayanların timarları mahlul kabul edilip, kendilerine herhangi bir bedel ödenmeyecekti. Çeşitli mazeret öne sürerek yoklamaya katılmayanların isimi, şöhreti ve mazeretleri, bölgede yokamaya tabi olmayan kimse bulunmadığını beyan eden defterlere işlenecek ve işlem sırasında muhbir sıfatıyla bulunan imam ve muhtar tarafından da mühürlenerek beş gün içinde ilgili komisyona gönderilecekti⁸¹.

Sonuç olarak, timarın askeri anlamda tasfiyesi sürecindeki son adım nasıl timar sahiplerinin Zaptiye teşkilatında görevlendirilmeleriyle atılmışsa, mali anlamda son adım çeşitli askeri görevler veya emeklilik işlemleri karşılığı el konulan timarlara bedel ödemesiyle atılmıştır. Ancak timarın askeri anlamda tasfiyesi bunların Zaptiye

79. a.g.e., Dos VII/5844 ve T.V, Defa 560.

80. İhbariye olarak, geliri 500 kuruşa kadar olanlara 40 kuruş, bunun üzerindekiileri haber verenlere bedelinin %5'i ödül olarak verilecekti. 15 Kasım 1857 tarihli İrade-i Seniye b kz. Karakoç, a.g.e., Dos IX/4833,

81. Komisyon incelemeyi İstanbul'un bütün mahallerinde hazineden timar, esham ve vezaif adı altında bedel alanların tümünün tespiti ve sağlıklı bir kaydının tutulması için yapmıştır. Zaten taşradaki yoklamalar Liva Meclisleri ve Nüfus Nazırlarınca yürütülüyordu. Ayrıntılı bilgi için bkz. **Tasvir-i Efkâr Gazetesi**, No: 160,167,194 ve 212. Daha sonra bu uygulamalar diğer eyaletlere de yaygınlaştırılmıştır. 19 Mayıs 1869 tarihinde Bosna Eyaletinde bulunan timar sahiplerinin bedel ödemesi, intikal vs. hakkında bir düzenleme yapılmıştır. Ayrıntılı bilgisi için bkz. Karakoç, a.g.e., Dos XIV/4286.

Teşkilatında görevlendirilmeleriyle tamamlanırken, mali anlamda atılan adım ise, genelde Osmanlı kurumlarının tasfiyesinde uygulanan yönteme uygun olarak uzun bir süreçte gerçekleşmiştir. Öyleki süreç İmparatorluğun sonuna kadar devam etmiştir. Bunun en önemli nedenlerinden biri de Timar Bedeli almaya hak kazanlara, bu haklarını varislere intikal hakkının tanınması ve bedeli tahsil edebilmeleri için kendilerine verilen mazbataların, adeta Esham Uygulamasının son dönemlerinde olduğu gibi hak sahiplerinin ve-killeri veya hak sahibi olmayanların elinde dolaşmasıdır. Uygulamaya bir düzen vermek için yapılan çeşitli düzenlemelerde, intikal haklarının ve vefat halinde yapılacak taksit ödemelerinin nasıl gerçekleştirileceği ile bedeli tahsil edecek vekillere ilişkin maddeler bu durumu kanıtlar niteliktedir⁸². Böylece asırlardır devam eden Timar Sistemi, resmen bunların Zaptiye Teşkilatında görevlendirilmeleri ve karşılığında timarlarına el konulmasıyla son bulurken, fiili olarak bedel uygulamasıyla imparatorluğun sonuna kadar devam etmiştir.

3. Timarın Kaldırılması Konusundaki Tartışmalar

Yukarıda ayrıntılı olarak anlattığımız, Timar Sisteminin zaman içindeki tasfiye sürecine ve bu sürecin tamamlanması; genellikle Osmanlı kurumlarının radikal bir şekilde değil de, uzun bir süreç sonunda kaldırılmaları nedeniyle, timar konusunda araştırma yapanların, timarın kaldırılması konusunda bir fikir birliğine varmalarını engelleyip, bu konuda çeşitli tartışmalara yol açmıştır. Tartışmalar ve fikir farklılıkları, büyük ölçüde timarın tasfiyesi sürecinde alınan bazı önlemlerin, bu kurumun kaldırılması biçiminde yorumlanması ve bazı bölgesel veya kısmi uygulamaların genelleştirilmesinden kaynaklanıyordu. Timarın kaldırılması konusundaki görüşleri beş ana grupta toplamak mümkündür.

Şöyle ki: bu konuda ki görüşlerden ilki M.A. Ubcini⁸³ tarafından ortaya atılmıştır. Söz konusu yazar, Asakir-i Mansure-i Mu-

82. Örneğin 1864 tarihli düzenlemede, yoklamanın Sadece istanbulda gerçekleştirilmesi ve burada oturanların mahalle mahalle tespit edilmesi, en azında bu tarihlere hak sahiplerinin büyük çoğunluğunun aynen eshamda olduğu İstanbulda oturduğunu göstermektedir. Zaten yoklama işlemi timar, esham ve vb. nedenlerle devletten belirli miktarda para tahsil edenlerin toptan tespitini içeriyordu.

83. Ubcini, a.g.e., s. 252, 261, 293 ve 406.

hammediye'nin kuruluşundan birkaç gün sonra II. Mahmut tarafından yayınlanan bir fermanla, sipahilerin lagvedilerek, timarlarının zapt edildiği ve bunun karşılığı kendilerine ömür boyu maaş veya timar hasılatlarının yarısı nispetinde bir bedel ödendiğini belirtiyor. Ancak yazarın bahsettiği ferman, Timarlı Sipahilerin Süvari Asakir-i Mansure-i Muhammediye birliklerinde istihdamlarını öngören fermandan başkası değildir. Bu fermanla, hem tasfiyesine bir politika olarak başlanmış Timar Sisteminin bir an evvel ortadan kalkmasını sağlamak hem de timar sahiplerinin bütçeye yük olmadan kendi gelirleriyle bu yeni birliklerde istihdam edilerek eritilmesi amaçlanıyordu. Bu nedenle timar sahipleri, el konulan timarları karşılığı yeni görevlerinde maaşa bağlandılar ya da kendi gelirleriyle bu göreve devam etmeleri sağlandı. Koşulları uygun olmayan sakat, yaşlı ve çocuk yaşta olanlar emekli edilerek kendilerine belirli bir orana göre bedel ödenmeye başlandı. Dolayısıyla yazar, devletin timarı tasfiye için başlattığı ve bunların yeni kurumlarda istihdamlarını içeren ve daha önceden de uygulanan bu politikayı, yanlış bir şekilde genelleyerek, kurumun ileri sürdüğü tarihte kaldırıldığı sonucuna varmıştır.

İkinci görüş ise, Ortaylı tarafından ortaya atılmaktadır⁸⁴. Yazar, askeri ve idari fonksiyonları çoktan bitmiş olan Timar Sisteminin II. Mahmut döneminde hukuken sona erdiğini, ancak kurumun kalıntılarının 1858 Arazi Kanunnamesinin kabulünden sonra da devam ettiğini belirtiyor. Bunun nedenini de, çok doğru bir tespitle Osmanlı kurumlarının radikal bir değişimden çok zaman içinde ortadan kalkmalarına bağlıyor. Yazar, kurumun zaman içinde ortan kalktığı konusunda haklı olmakla beraber, timarın hukuken II. Mahmut döneminde kaldırıldığı konusunda yanılmaktadır. Tespitinde diğer araştırmacıların yanılığını tekrarlayarak, tasfiye süreçlerinden birisini nihai bir karar olarak kabul etmektedir. Halbuki bu konudaki hukuki son karar timar sahiplerinin zaptiye örgütünde kullanılmalarıyla beraber Abdülmecit döneminde alınmıştır. Fiili anlam-

84. İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Hil Yay., İstanbul, 1980, s. 168 ve 26. dipnot.

da bedel ödemleriyle beraber imparatorluğun sonuna kadar devam etmiştir.

Üçüncü grubu, Deny tarafından ortaya atılan ve Lewis, İnalçık, Issawi, Karpat, Pamuk ve Baer gibi araştırmacılar tarafından savunulan görüşler oluşturur⁸⁵. Deny'nin ortaya attığı ve diğerlerince de benimsenen bu görüşe göre, II. Mahmud'un Yeniçeri ve ulufeli sipahileri ortadan kaldırması Tımarlı sipahilerin de kaldırılmasını gündeme getirmiş, ve işlem 1831 yılında tamamlanmıştır. Bu uygulamayla sonucunda Tımarlı Sipahilerin seçkinlerinden yeni süvari birlikleri oluşturulmuş (Süvari Asakir-i Mansure birlikleri olmalı), geriye kalanların tımarlarına el konularak kendilerine maaş bağlanmıştı. Yazar hazineden ödenen maaşların toplamının 120 bin kese olduğunu belirtiyor. Deny'ye ait bu değerlendirmenin büyük ölçüde 1840'lı yıllarda Osmanlı İmparatorluğundaki Fransız Elçiliğinde görev yapan ve Osmanlı toprak sistemi üzerine yazılarıyla tanınan F. Belin'nin yazılarına dayandığı anlaşılmaktadır⁸⁶. Ancak yazar, diğerleri gibi, tımarın tasfiyesi sürecin alınan bazı kararları veya bölgesel uygulamaları genelleştirme hatasına düşmüştür. Yazarın 1934 yılında yayınladığı bu makaleyi kaynak olarak kullanan yukarıda adlarını sıraladığımız yazarlar, daha sonra bu konuda yapılan yeni yayın ve tespitlere rağmen aynı yanılgıyı tekrarlamışlardır⁸⁷.

Dördüncü gruptaki görüşleri Atıf Bey, Cezar ve Cin tarafından savunulan görüşler oluşturmaktadır. Bu gruptan Atıf Bey, tımar ve zeamet usulünün Tanzimatın ilanıyla lağvedildiğini öne sürüyor, ancak bunun nasıl gerçekleştirildiğine ilişkin bir bilgi vermiyor⁸⁸.

85. Yazarların görüşleri için bkz Deny, *a.g.m.*, s. 772, Lewis, *a.g.e.*, s. 91-93, İnalçık, "Tanzimat Nedir?", *A.Ü. DTCF Yıllık Araştırmalar Dergisi*, C. 1, Ankara, 1940-41, s. 244, Issawi, *a.g.e.*, s. 81-83 ve *The Economic History of Turkey: 1800-1914*, University of Chicago Press, Chicago, 1980, s. 201-202, Karpat, *a.g.m.*, s. 94 ve "The Transformation of Ottoman State: 1789-1908", *IJMES*, Vol. III, 1972, s. 254-255, Pamuk, *Commodity...*, s. 184. Gabriel Baer, "Landlord, Peasant and the Government in the Arab Provinces of the Ottoman Empire in 19th and Early 20th Centuries", *Economie et Société dans l'Empire Ottoman (Fin du XVIII- de buit du XX Siecle)*, Editions du CNRS, Paris, 1983, s.262.

86. Deny, *a.g.m.*, aynı yer.

87. Bu gruptaki yazarlar içerisinde Deny'den başka en çok İnalçık'a atıf yapılmıştır.

88. Atıf Bey, *Arzi Kanunname-i Hümayun Şerhi*, Mahmud Bey Matbaası, Dersaadet, 1319, s. 4 ve 6.

Cezar ise Tanzimatı mali açıdan uygulamakla görevli Muhassıllar göreve başlayınca, Tanzimat'ın uygulandığı bölgelerde o güne değin geçerli olan iltizam, malikane, mukataa, timar ve zeamet usülleri gibi mali kurum ve terimlerin tarihe kavuştuğunu belirterek bu tarihte Timar Sistemin son bulduğunu savunuyor. Bu görüşü aynı tarihlerde yayınlanan ve bundan böyle timarların muhasıllar vasıtasıyla idare edileceğini vurgulayan bir Hatt-ı Hümayuna dayandırıyor. Halbuki burada söz konusu olan, sahibi tarafından zapt edilen timarlar değil, hazine tarafından askeri görev veya emeklilik karşılığı el konulan timarlar ile bunların öşür hasılatının muhasıllar tarafından idaresi ve toplanmasıdır⁸⁹. Berkes ve Cin de benzer kısmı uygulamaları genelleştirerek diğer araştırmacılar gibi aynı yanılığa düşmüştür⁹⁰.

Bu konuda son ve isabetli görüş ise, M. Nuri Paşa, Barkan ve Çadircı tarafından ortaya atılan fikirlere dir. Barkan, tasfiyesine çeşitli önlemlerle başlanan Timar Sisteminin 1844 tarihinde, bir kısım sipahilerin Zaptiye hizmetinde kullanılmalarıyla son bulduğunu savunmaktadır. Böylece, yazara göre radikal bir tasfiye hareketiyle açıkta bırakılmaları uygun görülmeyen sipahiler, Zaptiye hizmetinde istihdam edilerek, hem bu konudaki tepkiler önlenmiş olacak hem de el konulan timarları sayesinde devlete önemli bir gelir sağlanmış olacaktır⁹¹. Barkan, isabetli bir şekilde timarın görevlendirmeler yoluyla tasfiye edildiğini tespit etmekle beraber, uygulamanın fiili olarak bedel ödemeleri yoluyla İmparatorluğun sonuna kadar devam ettiğini görememiştir. M. Nuri Paşa da aynı görüşe yer

89. Bu uygulama bazı sorunlara neden olarak timar sahiplerin şikayetine neden olmuş ve bunun üzerine uygulama timarların sadece öşür hasılatının muhasıllar tarafından toplanmasına dönüşmüştür. Cezar, *a.g.e.*, s. 283, 4. dipnot. Ayrıca, muhasıllık kurumu ve ilgili uygulamalar, beklenen başarıyı gösteremeyince uzun ömürlü olmamıştır. Bkz Çadircı, *a.g.e.*, s. 208. Hazinesinin elkoyduğu timarlar ile timarını elinde bulunduranlardan hazinenin cebeli bedeli adı altında tahsil ettiği gelirler önceleri emanet veya iltizam yoluyla tahsil ediliyordu.

90. Hatta Cin kitabının bir yerinde çok daha farklı bir görüşe yer vermektedir. David Aslanian adlı bir araştırmacıya atf yaparak, Timar Sistemin ülkenin genelinde 1867 yılında kaldırıldığı görüşünü ortaya atmakta, ancak gerekçesi hakkında herhangi bir açıklamaya yer vermemektedir. Bkz Cin, *a.g.e.*, s. 64, 166. dipnot.

91. Barkan, *a.g.m.*, s 869.

vermekle beraber, tasfiye işleminin ülke genelinde 1847 yılında gerçekleştirildiği savunmaktadır. Tespitini ayrıntılı bir bilgi vermekle beraber, bu tarihlerde yapılan bir düzenlemeye dayandırdığı anlaşılmaktadır⁹². Bu grup içerisinde en sağlık tespit ve ayrıntılı bilgi Çadircı tarafından verilmektedir. Yazar, 7 Haziran 1844 tarihinde Timar Sistemine yayınlanan bir Sadrazamlık genelgesi uyarınca, bunların Zaptiye Teşkilatında görevlendirilmeleri ve karşılığında timarlarına hazinece el konulmasıyla son verildiğini tespit etmektedir⁹³. Böylece, timarın hukuken kaldırılmasındaki son adımı tespit etmekle beraber, sistemin mali anlamda bedel uygulamasıyla fiilen 20. yüz yılın başlarına kadar devam ettiği gerçeğini gözden kaçırmaktadır.

Timarın kaldırılması konusunda genelde monografik olmayan ve sınırlı bilgi verilmesiyle yetinilen araştırmalarda yer alan farklı görüşler, çoğunlukla İmparatorluğun temel direklerinden birisini oluşturan ve asırlar boyu ayakta kalan kurumun nasıl son bulduğunu açıklarken, kurumun tasfiye sürecindeki bölgesel bir uygulama veya çıkarılan bir düzenlemeyi onun tasfiyesindeki son veya genel bir uygulama gibi yorumla eğilimine girerek, uzun soluklu tasfiye politikasını gözden kaçırmışlardır. Söz konusu yazarların büyük bir çoğunluğu, bunların timarları karşılığı yeni askeri kurumlarda istihdam edilmelerinden birisi ve bir kaç üzerinde dururken, bu görevleri veya emeklilikleri karşılığı kendilerine yapılan ve sistemin mali anlamda fiili devamını sağlayan bedel uygulamasının seyri üzerinde genellikle hiç durmamışlardır.

SONUÇ

Osmanlı İmparatorluğunun temel dayanaklarından birini oluşturan Timar Sistemi, 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaya çıkan iç ve dış gelişmeler sonucunda, temel işlevlerinden birini oluşturan askeri işlevini büyük ölçüde kaybetmiş bulunuyordu. Klasik askeri işlevini büyük ölçüde yitirmesine rağmen, 19. yüzyılın

92. Nuri Paşa, a.g.e., s. 299. Ayrıca bu tarihlerde yapılan düzenlemelerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. s. 25-26

93. Çadircı, a.g.e., s. 317-319.

ortalarına kadar çeşitli askeri hizmetler ve görevler karşılığı, timar tasarruf edenler varlıklarını sürdürmeye devam ettiler. 19 . yüzyılda ciddi olarak uygulanmaya başlanan timarın tasfiyesine yönelik politikalar sonucunda, timar ve zeamet gibi çeşitli dirlik tasarruf edenler, Asakir-i Mansure, Redif ve Zaptiye gibi yeni oluşturulan birliklerde süvari ve piyade olarak istihdam edilerek büyük ölçüde tasfiye edilmişler, artık irsi hale gelmiş tasarruflarında bulunan timarlarına merkezi hazine tarafından el konularak, timar alanları büyük ölçüde merkezi gelirler içerisinde dahil edilmiştir. Söz konusu kuruluşlarda görev almaları veya emekliye sevk edilmeleri nedeniyle el konulan timarlarına karşılık hazine tarafından maaş veya belirli bir oranda bedel ödenmeye başlanmıştır. Gerçi zaman zaman çeşitli nedenlerle hazine tarafından el konular timarlar aktif görevde bulunanlara tekrar tevcih edilmişse de bu geçişi bir uygulama olmuştur. Unutmamak gerekir ki bu tür timarlar, klasik uygulamadan farklı olarak, esham ve vezayif gibi kaydı hayat şartıyla tasarruf edilen ve ölüm halinde varislere devredilebilen bir çeşit irad haline gelmişti ve çoğunlukla kağıt üzerinde bir tasarruf söz konusuydu. Uygulamaya hukuken son verildikten sonra bile sınırlı sayıdaki timar tevcihatları bunun en önemli kanıtlarından birisidir. Timar tasarruf edenlerin Zaptiye Teşkilatında istihdam edilmeleri ve karşılığında timarlarına hazinece el konularak kendilerine maaş veya emeklilik karşılığı bedel ödenmesiyle (bu hakları söz konusu kurumlardan emekli olunca da devam ediyordu), tasfiye politikasında son hukuki adım atılarak süreç hukuken tamamlanmış, ancak varislere intikal eden bedel ödemeleriyle fiili olarak İmparatorluğun sonuna kadar devam etmiştir.